

Flensborg og oksehandelen i årtierne efter 1500

Af *Poul Enemark*

I Sønderjyske Årbøger 1989 berettede Poul Enemark om den hurtige fremgang for Flensborgs oksehandel indtil år 1500. Her føres historien op til omkring 1520. Det var år med mange omskiftelser – og stor tilbagegang. Udførslen om efteråret trådte gradvis i skygge af forårseksport. Tyske opkøbere og danske eksportører trængte sig frem i omsætningen, og efter 1500 måtte flere flensborgere trække sig ud af oksehandelen. Kun krigen med Lybæk 1509-12 gav en kort tid Flensborgs handel ny fremgang. Derefter fortsatte tilbagegangen endnu nogle år. Poul Enemark forklarer hvorfor. Undervejs tegner han omrids af en række af fjordbyens oksehandlere og påviser, hvor meget eller lidt vi kan slutte ud fra de bevarede toldregnskaber.

Oksehandelen i slutningen af 1400-årene

I løbet af 15. århundrede antog opkøbet af danske okser og drivningen sydpå gennem hurtugdømmerne til hansebyerne Lybæk, Hamborg og Lüneburg faste rammer. Adskillige enkeltoplysninger peger i retning af, at de såkaldte knockenhauere, dvs. slagtere fra hansebyerne, udstrakte deres okseopkøb stadig længere nordpå. Omkring midten af århundredet må man antage, at de optrådte som faste opkøbere på etablerede efterårsmarkeder i september og oktober i Ribe og Kolding. I en handelsforordning 30. september 1475 forbydes det danske drivere at føre deres okser længere sydpå end til disse byer og færgebyen Assens, hvor de skal afsættes til tyske opkøbere, hvilket naturligvis forudsætter, at disse også indfandt sig til markederne. Antagelig skulle bestemmelsen netop befæste markedspligten for at sikre toldbeløbet for kronen.¹

De ældste bevarede toldregnskaber fra Gottorp 1485, 1491, 1497-98 og 1501 kan give os et indtryk af omfanget af oksetransporterne sydover. De stiger fra ca. 13.000 dyr i 1485 til godt 28.000 dyr i 1501, en yderst markant stigning, der næppe kan henregnes som et tilfældigt årsudsving.² Efterårseksporten i september-oktober, der let lader sig datere i relation til Ribe marked Vor Frue fødselsdag (8/9) og Kolding marked St. Francisci dag (4/10), er stærkt dominerende i disse ældste regnskaber, hvor denne efterårseksport stiger fra ca. 10.000 okser i 1485 til ca. 18.000 i 1501.

En beskeden forårsdrivning, der registreres i 1485 med ca. 2.500 okser (knap 20%), vokser dog i de følgende år væsentlig stærkere end den samlede oksetransport og omfatter i 1501 9-10.000 okser (ca. 33%). Forårsdrivningen

gik ikke til hansebyerne, men fandt aftagere blandt vesttyske og nederlandske prangere, der købte okser i stor målestok med henblik på sommergræsning og opfødning i marskegnene langs Nordsøkysten, hvor græsvæksten var langt frodigere end i Jylland.³

Gottorpregnskaberne afslører, at også handlende fra hertugdømmerne i slutningen af 1400-tallet tog livligt del i oksetransporterne sydover. Det gjaldt ganske særligt handelsfolk fra Flensborg, der i 1485 tegnede sig for over 2.600 okser (ca. 20%) eller mere end nogen anden enkeltbys handlende. Opkøbet fordeltes på 25-26 handlende. I 1501 var Flensborgs andel vokset til 4.600 okser (dog nu kun ca. 16-17% af den samlede drivning); handelsklientellet holdt sig ret konstant fra år til år, i 1501 i alt 30 handlende.⁴

Flensborgernes efterårsopkøb koncentrerede sig i oktober måned og må derfor antages fortrinsvis at hidrøre fra Kolding marked og muligvis fynske opkøb via Assens færgested, mens Ribe marked – ikke overraskende – navnlig i de ældste regnskaber synes at have spillet en underordnet rolle. Septembereksportens andel, der peger mod Ribe marked, er dog i tydelig vækst i årene op mod 1500, selv om oktobertransporten stadig er størst.⁵

Men forårsdrivningen spillede dog også en væsentlig – og stadig stigende – rolle for Flensborgs handlende, i 1485 over 700 okser, i 1501 over 2.000 okser, så man faktisk må sige, at byens oksehandlere førte an i den nye forårstransport ned over Elben til markederne vestover.⁶ Drivningen i sommer- og vintermånederne uden for de gængse drivningstider i september-oktober og marts-april spillede talmæssigt ingen nævneværdig rolle i Gottorpregnskaberne; men de flokke, der overhovedet optræder, kunne næsten udelukkende lokaliseres til flensborgske opkøbere, formentlig især lokale opkøb i hertugdømmerne.⁷

Identificeringen af Gottorpregnskaberne flensborgske oksehandlere i min afhandling i 1989 gav det umiddelbart overraskende resultat, at flere af de handlende med de største kontingenter af okser i de ældste regnskaber fra 1485 og 1491 næppe tør henregnes til byens egentlige købmandsstand, i alt fald ikke fra starten. Folk som Jeppe Teglgård, Merten og Mikkel Risenberg, Mathias Madsen, Karsten Lund og Jens Lourup må antages at have grundlagt deres handelskarriere som prangere og landhandlere i kvæg- og hestehandlsbranchen. Først i en fremskreden alder blev de i nogle tilfælde medlemmer af byens ansete købmåndsgilde.⁸

Ligesom opkøbet af okser til hansebyernes vinterforråd ikke var en egentlig købmåndsopgave,⁹ men blev varetaget af byernes slagtere, knockenhauerne, og af en gruppe prangere med ekspertise i heste- og kreaturhandel, således har en tilsvarende gruppe prangere fra hertugdømmerne åbenbart tidligt skaffet sig andel i mellemandelen mellem landopkøbet i hertugdømmerne og Jylland/Fyn og leverancerne til vinterslagtingen i de store hansebyer. Disse prangere

udgjorde såvel i hansebyerne som i Flensborg et væsentligt supplement til byernes handelsklientel, der i slutningen af 1400-tallet gradvist lod sig inkorporere i byernes egentlige handelsstand.

De tidligere prangere opnåede i løbet af 1490'erne en mærkbar forbedret økonomisk og social position i byens borgerskab. Det hang utvivlsomt sammen med, at især forårstransporten af okser til de vestlige markeder tillod oksehandlerne at få del i en indbringende returfragt af navnlig hollandske klædeprodukter til afsætning på hjemmemarkedet, bl.a. hos landaristokratiet, hvor okserne erhvervedes, og ved hertughoffet.¹⁰ Disse forbedrede indkomstmuligheder tilsmilede naturligvis ikke blot tidligere prangere som Merten og Mikkel Risenberg, men tillige folk fra købmansklassen, der i højere grad end tidligere lagde sig efter oksehandelen, eksempelvis Markvard Holste, Nisse Smith og Jens Petersen.¹¹ I årene op til 1500 vandt flere af oksehandlerne fra Flensborg omsider en plads i byrådet, et sikkert vidnesbyrd om erhvervets befæstede sociale anseelse.

Flensborgs oksehandel 1501-1508

I årene op til 1500 har antagelig 35-40 personer i Flensborg været engageret i oksehandel. I Gottorpregnskabet 1501 er registreret 30, og fra 1497 og 1498 kan suppleres med yderligere 7 personer.¹² De tre regnskaber inden for ganske få år viser en påfaldende kontinuitet fra år til år, de samme handlende med omtrentlig de samme flokstørrelser og ofte på tilsvarende drivertider, hvilket indicerer ret faste opkøbs- og afsætningsmarkeder.

Da det næste bevarede Gottorpregnskab først hidrører fra 1508, har vi ikke helt de samme muligheder for at iagttage, om handelskontinuiteten fortsætter.¹³

Skema 1: Flensborgs oksehandel forbi Gottorp 1498-1508:

	1498	1501	1508
Forårsdrivning	1185	2009	1129
Sommerdrivning	224	169	330
Septemberdrivning	437	713	261
Oktoberdrivning	1343	1741	1181
Vinterdrivning	63	51	55
Okser i alt	3252	4683	2956
Okser i %-andel	17,4	16,5	11,4
Oksehandlere	27	30	18

Skema 1 viser, at forårsdrivning og oktoberdrivning stadig dominerer for de handlende i Flensborg, men tallene 1508 minder unægtelig mere om 1498 end om 1501. Er væksten, der markerede 1501, afløst af stagnation eller endog

tilbagegang for flensborgsk oksehandel i de følgende år, eller var 1501 blot et ekstremt godt år for oksehandelen som helhed? Her er vi nok tæt på grænsen for kildematerialets udsagnsmuligheder. Skema 2 viser de samlede oksetransporttal i Gottorp for de tre år. 1501 var sikkert et godt år; men de generelle tal fra 1508 ligger dog klart højere end tallene fra 1498 som det ses af skema 2, hvilket står i skærende modsætning til Flensborgtallene i skema 1.

Skema 2: Samlet oksetransport forbi Gottorp 1498-1508:

	1498	1501	1508
Årsmængde	18.700	28.300	26.000
Marts / april	6.200	9.600	9.500
Sept. / okt.	11.800	17.800	15.700
Forår i %	33%	34%	37%
Efterår i %	63%	63%	61%
Flensborgs %-andel	17,4	16,5	11,4

Okseantal angivet i afrundede tal på hele antal 100 stkr.

Det stærke fald i flensborgernes forårseksport i 1508 adskiller sig klart fra den almindelige udvikling, og det antyder ligesom byens faldende %-andel og måske især det dalende antal oksehandlere, at de gode tider for erhvervet åbenbart ikke fortsatte. Hvad kan mon være årsager til denne stagnation eller tilbagegang?

Nu er to Gottorpregnskaber fra 1501 og 1508 jo ikke meget at basere et helt årtis handelsudvikling på. Vi må derfor undersøge, om der findes supplerende kildemateriale. Fra 1501 til 1508 er bevaret en næsten ubrudt række af markedsregnskaber fra Ribe og Kolding, hvis indtægter gik til dronning Christine og derfor til dels er overleveret i hendes hofholdningsregnskaber.¹⁴ Det vil være rimeligt at inddrage disse danske markedsregnskaber i undersøgelsen for om muligt bedre at belyse flensborgernes oksehandel i første årti efter 1500. Medens vi for de foregående år var henvist til – ud fra dateringen i Gottorpregnskaberne – at fremsætte formodning om, fra hvilket marked de flensborgske okseflokkede kunne antages at hidrøre, så får vi nu lejlighed til konkret at iagttage, hvilke okser, flensborgerne vittterligt har fortoldet på de omtalte markeder.

Jeg har tidligere haft lejlighed til at påvise – generelt set – stor overensstemmelse mellem okseposter i Ribe og Kolding markedsregnskaber og Gottorp toldregnskab 1501 i september-oktober og mellem Ribe marked 1508 og Gottorp toldsted september 1508.¹⁵ Nu kan der blive lejlighed til at undersøge, hvorvidt overensstemmelsen også gælder de flensborgske oksehandelsposter – med andre ord, i hvilket omfang flensborgske opkøb foregik direkte på de danske markeder eller eventuelt langs drivningsruterne på vejen sydover.

Man kunne desuden håbe, at de mange mellemliggende markedsregnskaber mellem 1501 og 1508 vil kunne give vigtige supplerende oplysninger om den flensborgske oksehandel i de mellemliggende år, hvor Gottorpregnskaberne mangler.

Den første del af undersøgelsen om overensstemmelsen mellem flensborgske okseposter fra Ribe marked 8. september 1501 og Gottorp toldsted i september 1501 må siges at falde yderst negativt ud. I Ribe marked 8/9 1501 træffes kun to flensborgske okseopkøbere, nemlig Peter Hansen, klokkestøberen, med 16 og Erik Lange med 57 okser, og ingen af posterne er der spor af i Gottorp. I Gottorp fortoldes derimod 355 okser i 5 poster fra 11.-16. september, som det var yderst nærliggende at sætte i forbindelse med Ribermarked få dage tidligere:

11/9: Henrik Smith	26 okser
13/9: Merten Risenberg	130 + 113 okser
13/9: Peter Lassen	18 okser
16/9: Claus Teglgård	68 okser

Men ingen af posterne kan spores i markedsregnskabet.

Bedre resultat giver sammenligningen mellem Ribermarked 8/9 1508 med september måned i Gottorp 1508. Villem Vinbergs 143 markedsokser må svare til de 139, han fortolder den 17/9 i Gottorp, og Jacob Olufsens 26 markedsokser må vel også befinde sig blandt de 61 okser, han fortolder den 16/9 i Gottorp. Derimod er der intet spor af Markvard Holstes to flokke på 23 og 43 markedsokser i toldregnskabet i Gottorp.

I 1501 er der fortoldet 487 okser af flensborgere i Kolding marked 4/10. Overensstemmelsen med oktober måned i Gottorp indskrænker sig dog til tre poster:¹⁶

Skema 3: Flensborgeres oksehandel i Kolding og Gottorp oktober 1501:

	Kolding		Gottorp
Hans Friis	148	Hans Vrese	10/10: 158
Clawes Tegelgarde	74	Clawes Tegelgarde	15/10: 72
Jes Perssen	70	Jens Petersen	14/10: 138

Men et par væsentlige okseposter i Kolding marked 4/10 1501 fortoldet af flensborgere kan ikke spores blandt de mange flensborgske okseposter i Gottorp oktober 1501. Mikkelt Risenberg fortoldede 96 okser, og rådmænd Niels Payesen, der slet ikke kan identificeres som oksehandler i Gottorp-regnskaberne, har i Kolding fortoldet 99 okser i 1501.¹⁷ Markvard Holste har også været i dette Koldingmarked og købt 1 hest.

Det kan måske siges at være umiddelbart overraskende, at overensstemmel-

sen mellem markedsregnskaberne og Gottorpregnskaberne ikke er større for flensborgerne; men den store overensstemmelse, der generelt er iagttaget, gælder – meget naturligt – navnlig de fremmede opkøbere, der på hjemvejen med deres dyr passerer Gottorp. Flensborgernes oksehandel har åbenbart artet sig lidt mere kompliceret. En del af opkøbet synes således ikke nødvendigvis foretaget på selve markedet, men antagelig på ruten sydover. Nogle markeds-køb kan være afhændet, inden Gottorp er nået; det var således tilfældet med 90 okser, som et par hessiske opkøbere i 1508 indkøbte i Flensborg på vej sydover af Mikkelt Risenberg.¹⁸

Da markedsregnskaberne ikke røber større overensstemmelse med Gottorposterne – for så vidt angår flensborgernes oksehandel – vil man heller ikke kunne forvente via markedsregnskaberne at være i stand til at rekonstruere et brugbart omfang af denne handel, således som det formentlig ville være fremgået af de nu manglende Gottorpregnskaber mellem 1501 og 1508. Men enkeltposter i de danske markedsregnskaber vil naturligvis kunne røbe navnet på flensborgske oksehandlere, der uomtvisteligt var i funktion de pågældende år. Den følgende undersøgelse må derfor rette sig mod de enkelte handlende i Flensborgs oksehandlerstab og deres dokumenterede poster i de danske regnskaber 1501-08. Kan supplerende oplysninger om de enkelte handlende underbygge antagelsen om Flensborg-handelens tilbagegang?

Flensborgs største oksehandlere i årene efter 1500

På skema 4 er opført 11 af de største flensborgske oksehandlere, der i første årti af 1500-tallet kunne registreres i Gottorp med 200 okser eller flere på årsbasis.

Skema 4: Flensborgs største oksehandlere og deres flokke i Gottorp:

	1498	1501	1508
Merten Risenberg	411	554	–
Jens Lourup	462	386	–
Nisse Smith	159	350	211
Markvard Hesse	17	344	–
Jens Petersen	61	276	191
Peter Didriksen	55	270	–
Markvard Holste	251	250	269
Mikkelt Risenberg	560	147	255
Merten Mikkelsen	118		465
Hans Holste			289
Jacob Petersen			248
			1928

Merten Risenbergs store okseflokk 1501 blev antagelig hans sidste. Samme år modtog han for sidste gang hertugelig afregning for fortæring i sit hus. Han må være død kort tid efter.¹⁹ Peter Didriksen fortoldede en klædepakke i Kolding efterårsmarked 1502, og dermed forsvinder også han fra regnskabs-siderne. Også Jens Lourups bedste tid var forbi; de 80 okser, han fortoldede i Kolding efterårsmarked 1503, blev det sidste, vi hører til ham. Hermed forsvandt kort efter 1501 tre oksehandlere, der med deres store flokke markant havde præget byens oksehandel de foregående 10-15 år eller mere.

Derimod beherskes billedet tilsyneladende stadig af Mikkil Risenberg, Markvard Holste, Nisse Smith og Jens Petersen. Mikkil Risenbergs 147 forårs-okser giver ikke et fuldstændigt billede af hans oksehandel 1501, hvilket bekræftes af de allerede omtalte 96 okser, som han fortoldede i Kolding efterårsmarked 1501 uden, at de lader sig spore i Gottorp. I 1503 var han atter i Kolding marked efter 63 okser, i 1506 efter 68 okser, og i 1504 og 1505 købte han heste på markedet, så han var åbenbart fast gæst på dette marked. Men de relativt beskedne markedstal yder dog næppe retfærdighed mod hans oksehandel i de mellemliggende år at dømme efter den langt større flok på 255 okser, han kunne fortolde i Gottorp 12. oktober 1508. Men også dette år var hans handel faktisk større, end regnskabstallet viser, for i juli måned har han afhændet 90 okser til to hessiske opkøbere, der handlede med ham i Flensborg, som foran nævnt.¹⁸ Omfanget af Mikkil Risenbergs handel er det vanskeligt at bedømme, da han antagelig samlede sine dyr ved flere delopkøb i Jylland, Fyn og hertugdømmet, og altså også har afsat okser undervejs sydover.

Også Markvard Holste gjorde kun småopkøb på de danske markeder i de første år af 1500-tallet. I Kolding Francisci marked 1501 og 1504 købte han blot en hest, 1503 26 okser og 1 hest. I 1505 ses han slet ikke at have frekventeret markedet; men i 1506 købte han dog 72 okser. I Ribe træffes han først i 1505 efter heste, men – som nævnt må hans 269 forårsokser i Gottorp 1508 suppleres med et opkøb på 66 okser i Ribe efterårsmarked, der ellers ikke lader sig spore.²⁰

Jens Petersen var mere fast okseopkøber på Kolding efterårsmarked; foruden de omtalte 70 okser i 1501, registreres han for 44 i 1504, 90 i 1505 og 40 i 1506. Der er dog stadig langt fra de 70 Koldingokser i 1501 op til de 187, han fortoldede i Gottorp den 9. og 10. oktober, hvilket nok kunne tyde på, at Jens Petersen ligesom Mikkil Risenberg og antagelig Markvard Holste sandsynligvis har samlet sine okser fra flere mindre delopkøb over et langt større opkøbsområde. Denne formodning støttes af, at han i 1502 og 1503 slet ikke ses at have besøgt Kolding marked, eller – måske rettere – ikke ses at have opkøbt dyr på markedet.

Nisse Smith er slet ikke registreret på de danske markeder i de første år af 1500-tallet. Det er således klart, at omfanget af disse fire flensborgske storkøbmænds oksehandel i de første år af 1500-tallet ikke lader sig tilfredsstillende skitsere udelukkende på basis af de bevarede danske markedstal uden oplysninger fra Gottorpregnskaberne. En af de afgørende årsager hertil er imidlertid, at det så at sige udelukkende er efterårsmarkeder fra Kolding og Ribe, vi har bevaret oplysninger fra, så flensborgernes store forårsdrivning slet ikke kommer med. Enkelte bevarede forårsmarkeder, f.eks. Ribe forårsmarked 25/3 1507 viser Jens Petersen med 150 okser, og i forårsmarked 1509 har han atter købt 100 okser i Ribe.

Det er mere overraskende, at de spredte markedstal viser, at Gottorpoplysningerne heller ikke kan yde noget fuldstændigt billede af flensborgernes oksehandel. Nisse Payesens 99 og Mikkel Risenbergs 96 Koldingokser fra 1501 og Markvard Holstes 66 Ribeokser fra 1508 er allerede nævnt.

Markvard Hesse hørte til de nye handlende i 1501. Det er derfor overraskende, om han skulle være helt ude af billedet i 1508, således som et blik på skema 4 kunne friste til at tro, hvilket dog næppe heller er helt holdbart. Markedstallene om hans handel i de mellemliggende år melder følgende:

Kolding 1502 4/10: 108 okser

Kolding 1503 4/10: 100 okser

Ribe 1506 8/9: 10 okser

Ribe 1509 25/3: 90 okser

I 1509 frekventerede Markvard Hesse ikke blot Ribe forårsmarked, men tillige Kolding efterårsmarked.²¹ Selv om hans okseflokk i 1501 antagelig var unormalt stor, så har han dog åbenbart drevet handelen temmelig jævnt – omend på et noget lavere niveau – de følgende år. At han slet ikke skulle have handlet okser i 1508 eller ligefrem skulle have opgivet oksehandelen, er derfor mindre sandsynligt.

Forreste side af Kolding markedsregnskab 4/10 1509. Kolding efterårsmarked 1509 er overleveret i to toldregnskabsseksemplarer. Det dårligst konserverede – og tillige det mest sjuaket førte – eksemplar, der ses her, indledes således: »Aar etc Mdx (1509) sancti Francisci Marcket vdi Koldinge løb tolden saa moget som hereffther følger:

Primo Jacob Holste iif xxvij (327) øxen xx (20) gl xxx sk« (= 30, overstreget).

Når det ringere eksemplar er gengivet her, skyldes det tilføjelsen: »Hans forloffuere ære Laurens guldsmet oc lille iiep (lille Jep) i Ribæ«, som ikke findes i det bedre eksemplar.

Her er altså beviset for, at den overleverede, men udaterede garantiliste fra Kolding virkelig skal henføres til Kolding Francisci marked 1509. I regnskabssidens 7. linie står: »Joachim Holste lxxx (80) øxen v (5) gl« og i 10. linie står: »Jens Perssen l'xvij (116) øxen vij gl x sk (7 gl 10 sk)«. Jacob ell. Joachim Holste var søn af borgmester Markvard Holste, og Jens Perssen var rådmand Jens Petersen i Flensborg. Gengivet efter Poul Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede, II, Århus 1971, fig. 3c.

Merten Mikkelsen, som i foråret 1498 havde fortoldet 118 okser i Gottorp, var nok nærmest pranger, der tillige handlede heste. I første årti af 1500-tallet slog han sig imidlertid for alvor på oksehandel, især på Kolding marked, hvor han købte 53 okser i 1502, 100 i 1503, 150 i 1506, og i 1508 noteres han som Flensborgs største oksehandler ved Gottorp toldsted med 265 okser om foråret og 200 den 10. og 12. oktober. I alt fald en del af oktoberokserne må antages i lighed med de foregående år at hidrøre fra Kolding marked; i det mindste gælder det de 70 okser, som han sammen med en Koldingborger 14. oktober samme år fortoldede i Plön undervejs til Lybæk.²² Men antagelig har han samlet sine oktoberflokke i Gottorp fra flere delopkøb ligesom nogle af de forannævnte oksehandlere. Hans forårsdrivning har vi ingen mulighed for at følge i de danske regnskaber før 1508, så det er derfor ikke udelukket, at hans handel har været mere kontinuerligt bygget op allerede i de foregående år, end de tal, der er kommet til vort kendskab, umiddelbart lader formode. Merten Mikkelsen blev medlem af Vor Frue købmandsgilde i 1504, men tog åbenbart ikke virksomt del i byens liv, siden han så at sige ikke træffes i byens store kildemateriale, hvilket understreger hans prangerstatus.²³

Markvard Holstes yngre broder Hans Holste må antagelig være født i begyndelsen af 1460'erne, siden han allerede i 1481 kunne optages i Hellig-Legemsgildet og i 1493 i købmandsgildet.²⁴ Hans oksehandel forekommer temmelig ujævn; allerede 1491 fortoldede han 61 okser, men i 1497, 1498 og 1501 er han overhovedet ikke registreret med okser. I 1505 fortoldede han imidlertid i to poster i Kolding Francisci-marked 160 okser og i 1508 ikke mindre end 289 okser den 13. oktober i Gottorp, altså formentlig – i alt fald delvis – hidrørende fra Kolding marked. Det ser ikke ud til, at Hans Holste har ført en konsekvent handel med okser; men han må tilsyneladende have haft store midler at skyde i sin mere lejlighedsvis handel. Hans Holste var – som tidligere omtalt – gift med Katherine, datter af rådmand Herman Vinberg. Holste blev selv rådmand 1517 og døde 1530.²⁴ Han træffes imidlertid ikke senere end 1508 i regnskaberne som oksehandler.

Mere interessant er en Jacob Holste fra Flensborg, der i Ribermarked 8/9 1506 har fortoldet ikke mindre end 340 okser. Det må være den samme Jacob Holste fra Flensborg, der i Kolding efterårsmarked 1509 fortolde 327 okser. Det er besynderligt, at en sådan opkøbskapacitet ikke har sat sig spor i Gottorp hverken 1501 eller 1508. I Kolding var han åbenbart så velkendt, at han i 1509 kunne stå som garant for en Flensborgrådmand, der ønskede at føre okser sydover, men på grund af krig ikke måtte føre dyrene til Lybæk.²⁵

Gåden løser sig først ved en post i Gottorpregnskabet 1/4 1511: 216 okser fortoldet af Markvard og Jochim Holste. Jacob må være en dansk fejlskrift for Jachim eller Jochim, så der altså er tale om Markvard Holstes søn.²⁶ Derfor

den enorme opkøbskapacitet, og derfor den udstrakte garanti. Borgmester Markvard Holste og hans oksehandelsfirma var velkendt overalt i hertugdømmerne og i hele Danmark. Markvard var gift, da han i 1478 blev medlem af Vor Frues købmandsgilde, og Joachim må være søn af dette første ægteskab med Katharine og formentlig 20-25 år, da han i 1506 optrådte som storopkøber i faderens firma, hvilket også bekræftes af, at han i 1505 med hustru kunne optages i Kalentegildet på faderens anbefaling.²⁷

Markvard Holste indgik sit andet ægteskab med en borgmesterdatter Taleke Wulff fra Kiel senest 1507, eftersom hun dette år som Taleke Holste blev optaget i Hellig-Trefoldigheds eller Kalentegildet; senere blev hun i 1511 introduceret som Markvards hustru tillige i købmandsgildet. Søn af dette andet ægteskab var den senere borgmester i Flensborg Frants Holste.²⁸ Også den unge Joachim Holste blev senere en agtet storkøbmand og rådmand i Flensborg, hvor han i øvrigt fik navnet »Olde Jochim Holste« for at skelne ham fra hans egen søn af samme navn »Junge Jochim Holste«, der ligesom faderen handlede okser i 1540'erne.²⁹

Jacob Petersen, som 31. marts 1508 fortæller 102 okser i Gottorp, dukker atter op den 15. august med 146 okser. Han er ikke lokaliseret i regnskabet; men fortælling af så mange okser den 15. august kan næsten kun betyde en flensborger. Hans 248 okser vidner imidlertid om stor opkøbskapacitet det første handelsår, og der er ikke i de mange tidligere regnskaber spor af en oksehandler af dette navn. I 1510 og 1511 møder han imidlertid op i Gottorp med tilsvarende store flokke, så det er ikke et éngangsfænomen.

I Hellig-Legemsgildets medlemsliste under 1513 står »Jacob Petersen, Peter Niensens søn« med tilføjelsen: »og hans hustru Birrethe anno 1520«, hvilket vel sagtens betyder, at Jacob Petersen blev medlem 1513 og hustruen først 1520. Den samme Jacob Petersen med hustru Byrgete blev i 1519 medlem af Vor Frues købmandsgilde, og i 1517 blev han på sin fader Peter Niensens anbefaling optaget som medlem i det fornemme Kalente- eller Hellig-Trefoldighedsgilde. Ved den lejlighed kaldes han imidlertid ikke Jacob Petersen, men Jacob Fink.³⁰ Rådmand Peter Nielsen introducerede således sin søn med Ingeborg, Jep Finks datter, som han havde været gift med allerede i 1478, da de blev medlemmer af købmandsgildet. Den unge mand, der var opkaldt efter sin morfader og senere tog dennes slægtsnavn, kan meget vel have været godt en snes år, da han i 1508 – antagelig med støtte af sin fader eller ligefrem som dennes opkøber – finansierede sine store okseflokkene. Han blev senere under navnet Jacob Fink en anset borger og rådmand i sin hjemby ligesom sin fader.³¹

Om Flensborgs største oksehandlere tør vi antagelig konkludere, at Merten Risenberg, Jens Lourup og Peter Didriksen må være døde ret hurtigt efter

1500. Markedsregnskaberne fra Ribe og Kolding har i øvrigt vist, at der ikke behøver at være nogen indlysende korrelation mellem flensborgernes flokstørrelser i det enkelte marked og det tilsvarende toldtidspunkt i Gottorp. Flensborgernes oksehandel var ikke bare knyttet til et enkelt marked, men udviser et mere kompliceret og alsidigt billede. Storopkøbere som Mikkel Risenberg, Markvard Holste og Jens Petersen har øjensynligt indsamlet deres store flokke af dyr gennem mindre opkøb spredt over betydelige områder i såvel hertugdømmerne som Jylland og Fyn. Selv ikke Gottorpregnskaberne giver derfor et ganske komplet billede af disse storkøbmænds oksehandel. Nisse Smiths opkøb var åbenbart fortrinsvis knyttet til hertugdømmet. Med Joachim Holste og Jacob Petersen tog 2. generation af de store familier fat. Hans Holstes handel viste mindre kontinuitet end de øvriges, og Markvard Hesse nåede antagelig knap de øvriges niveau i de normale år. Hvilket billede får man, når man vender blikket mod oksehandlere i et lidt jævner format?

De mellemstore oksehandlere i Flensborg

Til de mellemstore oksehandlere i Flensborg i første årti af 1500-tallet kan henregnes Nisse Jensen, Villem Vinberg, Tort Jepsen, Henrik Holste, Nis Fivians og Tile Petersen, der magtede flokke på 100-200 dyr på årsbasis.

Nisse Jensen lader sig ikke med sikkerhed identificere i byens øvrige temmelig omfattende kildemateriale, og bortset fra de få, men ret store okseposter i Gottorp (1498: 66, 1501: 110, 1508: 211, 1510: 99 (sammen med Tile Petersen), 1511: 182) træffes han ikke ved andre toldsteder. Nogle hesteposter i Plön tør muligvis henføres til oksehandleren, men navnet er jo meget almindeligt.³²

Derimod er Villem Vinberg en såre kendt person i Flensborgs mange akter. I 1498 indtrådte han med sin hustru Elsebe i Vor Frue købmandsgilde, i 1506 anbefales han og hustruen af borgmester Markvard Holste til det fornemme Hellig-Trefoldighedsgilde. Han var på det tidspunkt rådmand og forekom jævnligt i byens protokol over gæld og tilgodehavender. Han ejede grund og hus ved sydsiden af Søndertorv og købte i øvrigt antagelig netop i disse år Peter Didriksens gård ved vestsiden af Søndertorv.³³

Villems store okseflok i 1508 var købt på Ribe Vor Frue marked, som han også havde besøgt 1501, 1504 og 1509 efter heste. I 1509 købte han to mindre okseflokke i Kolding efterårsmarked på 54 og 20 dyr. Sælgeren var antagelig Jens Faderson fra Ribe, der garanterede på grund af krigssituationen mod Lybæk.³⁴ Villem havde åbenbart navnlig opkøbsforbindelser i Ribe; men i 1508 har han måske købt en særlig stor flok.

Villem og Herman Vinberg var sønner af Hans Vinberg, der menes at have

deltaget i forsvaret af Flensborg mod greverne i 1427. Hvis det er rigtigt, tør man næppe sætte deres fødselsår senere end ca. 1460, snarere nogle år tidligere. Herman var formentlig ældst. Han var rådmænd allerede år 1500 og døde ca. 1520, mens Villem blev borgmester 1521 og døde 1531.³⁵

Selv om Tort Jepsen blev medlem af købmandsgildet allerede 1496 – to år før Villem Vinberg – er der dog ikke tvivl om, at han må have været adskilligt yngre. Han er muligvis født i begyndelsen af 1470'erne, nævnes først som rådmænd i 1535 og er tidligst død en gang i 1540'erne.³⁶ Hans okseposter er ikke mange: Gottorp 1501: 59 og 1508: 139, tillige med nogle heste begge år. Han træffes slet ikke i danske regnskaber.

Henrik Holste, der antagelig var Markvards yngre broder, træffes heller ikke med okser i danske regnskaber. Han var i begyndelsen af 1490'erne medlem af Hellig-Legemsgildet. Han ejede hus og grund på østsiden af Storegade som nabo til Markvard Holste.³⁷ Henrik Holste udførte okser i slutningen af marts og i oktober både i 1501 og 1508, men hvor regelmæssig handelen har været i de mellemliggende år, kan vi jo ikke vide.

Nis Fivians udførte småflokke i oktober 1497 og 1498, i 1501 og 1508 lidt større flokke i oktober og tillige opkøb i august. Ved de danske toldsteder optræder han ikke. Da han allerede blev medlem af Hellig-Legemsgildet i 1481 og af købmandsgildet 1484, må han antagelig have været en mand i 50'erne, da han i 1508 fortoldede ca. 100 okser, der blev de sidste okseposter, vi kender i hans navn.³⁸

Tile Petersens baggrund er ganske ukendt. Han ses end ikke at have været medlem af købmandsgildet, kun i det ydmyge Laurentiusgilde, der fortrinsvis rekrutterede sin medlemsskare fra borgerskabets beskednere sociale lag, nævnes han i 1502. At han i 1522 med sin hustru blev optaget i det fornemme Hellig-Trefoldighedsgilde, må givetvis betragtes som et uundgåeligt hensyn til Christian II's højt betroede mand i byen.³⁹ Vellidt og anset i sin hjemby var Tile Petersen under ingen omstændigheder. Hans mange retssager for borgmestre og rådmænd vidner om en stridbar og besværlig person.⁴⁰ Hans voldsomme fremfærd som Christian II's hirdstyrer og betroede mand på Island, hvor han til slut i efteråret 1523 blev henrettet af de lokale myndigheder, underbygger dette billede af ham. Derfor modtog han, trods sin ubestridelige købmandssucces, formentlig store formue og vitterligt betydelige politiske position, aldrig noget magistratsembede i Flensborg. Man yndede ham ikke.

Tile Petersen fortoldede i 1501 to store hesteflokke på 20 og 21 heste i februar og juni, den sidste gang tillige med en meget stor last spæk, huder og smør. I juli og august har han tillige fortoldet ca. 100 okser. Sommertransporterne af okser og den store last fedeverer og huder tyder på, at Tile Petersen har startet sin karriere som landopkøber af heste og kvægavlprodukter i

Flensborgs store opland.⁴¹ Endnu i 1508 er hans 93 okser fortoldet i august, uden for normal markedstid, og 14 heste fortoldes i begyndelsen af juni. Hans varer gik åbenbart til Lybæk, siden han er registreret i Plön, i 1503 med 48 okser og 12 heste og i 1506 med 150 okser. Senere skulle hans varer finde andre veje. Da Tile i disse år øjensynligt ikke handlede på de danske markeder, kan hans handel meget vel have artet sig ret jævnt i de mellemliggende år fra 1501-08, hvor vi dog mangler Gottorpregnskabernes udsagn.

Blandt byens anselige oksehændlere har også i de forbigående år kunnet henregnes den tidligere herredsfoged i Nørre Gos herred og amtmand i Flensborg, Ludde Brodersen. Hans tidligere store flokke var dog skrumpet ind til 43 forårsokser i 1508, i de danske regnskaber træffes han ikke.⁴²

Handelsbilledet, som disse mellemstore oksehændlere efterlader, forekommer unægtelig mere sporadisk og tilfældigt end storkøbmændenes ret kontinuerlige oksehandel. Men navnlig er det påfaldende, at de åbenbart ikke har haft ærinde på danske markeder. Det kan måske i nogen grad skyldes, at vi savner oplysninger om forårseksporten fra danske toldsteder i disse år; men det efterlader dog en mistanke om svigtende handel i netop denne gruppe, og der er andet, der peger i samme retning.

I Gottorpregnskabet fra 1501 træffes således flere mellemstore oksehændlere fra Flensborg, der magtede årsopkøb på 100-200 dyr, men som helt mangler i Gottorpregnskabet 1508. Det gjaldt f.eks. Hans Frese, Lutke Lutkesen, Claus Teglgård, Lutke Petersen, Mikkell Bondesen, Herman Vinberg og Laurens Tygesen.

Hans Frese var gift og medlem af Hellig-Legemsgildet 1475, så han må antagelig være født i begyndelsen af 1450'erne. I 1480'erne træffes han i St. Gertrudsgildet og Laurentiusgildet, altså de beskedne borgeres gilder. Først ret sent – i 1490 – blev han medlem af købmandsgildet. I 1490'erne nævnes han som husejer, men måtte dog i 1496 belåne det i Laurentiusgildets formue med 20 mark, der endnu stod i 1505.⁴³

I 1503 har Hans Frese købt 100 okser i Kolding efterårsmarked; men derefter forsvinder hans navn fra regnskaberne. Hans opkøb på Kolding marked er antagelig ophørt i 50-års alderen, hvilket kan tolkes som svigtende helbred; men han omtales dog i live 24 år senere.⁴⁴

Lutke Lutkesen, der blev medlem af købmandsgildet allerede i 1465 og havde været storeksportør af okser i Gottorp siden 1485 og 1491, må vel antages at have været omkring 60 år i 1501, så det kan være forståeligt, at han ikke længere optræder i 1508. Når der atter kan påvises en Lutke Lutkesen fra Flensborg med okser i Gottorp 1519, kan det derfor ikke være den gamle, men formodentlig den person, der blev optaget i købmandsgildet i 1515, muligvis en søn.⁴⁵

Lutke Petersen blev optaget i købmandsgildet 1495 og var antagelig en søn af den Peter Lutkesen, der blev medlem af købmandsgildet 1462 og muligvis var broder til den ældre Lutke Lutkesen. Peter Lutkesen var storeksportør af okser 1485, sønnen Lutke Petersen kunne i 1501 – måske i 30-års alderen – magte 174 okser og 25 heste, lidt færre

i 1497-98.⁴⁶ Det er derfor lidt overraskende, at hans tilsyneladende støt stigende handel i årene omkring 1500 helt er forsvundet i 1508. Han forekommer dog heller ikke i byens ret omfattende aktmateriale, så det kan næppe udelukkes, at han måske er død i en relativt ung alder.

Claus Teglgård er tidligere identificeret med den Nisse (Niels, Nicolaus) Teglgård, der 1490 blev medlem af Vor Frue købmandsgilde, og som meget vel kunne være søn af Jeppe Teglgård, der var storekøpmænd af okser og heste i 1485.⁴⁷ I 1501 fortoldede Claus Teglgård 72 okser den 15/10, der var opkøbt i Kolding marked, og tillige 68 okser den 16/9, som meget tænkeligt kan stamme fra Ribe Vor Frue marked en uge tidligere. Ganske vist er Claus Teglgård i 1501 ikke registreret på markedet; men han handlede i alt fald i Ribe, hvor han i 1505 har fortoldt både heste og klæde, i forårsmarkedet 25/3 1506 endog 17 heste, hvilket var et stort kobbel. Med okser træffes han imidlertid ikke efter 1501; muligvis har han skiftet over til hestehandel. I 1513 kan man møde ham i en retssag om en hestehandel med den nu afdøde Jacob Ketelsen.⁴⁸

Mikkel Bondesen blev medlem af købmandsgildet 1491 og drev i slutningen af 1490'erne en omfattende heste- og kreaturhandel, der i 1501 beløb sig til 125 okser, 39 heste, 82 svin og 116 lam fordelt på 5 forskellige toldposter. Af denne anselige handel med dyr forbi Gottorp er der i 1508 kun 4 heste tilbage, fortoldt den 21. juli; i Plön fortoldede han ligeledes i 1506 4 heste, dog sammen med en anden. Mikkel Bondesen træffes i spredte poster i regnskaberne frem til 1519 og forekommer i en ejendomsfortegnelse i 1524, men af hans omfattende heste- og kreaturhandel i årene omkring 1500 spores kun sørgelige rester.⁴⁹

Laurens Tygesen var i 1490 blevet medlem af købmandsgildet og i 1502 af Laurentiusgildet og Hellig-Legemsgildet; i 1506 var han endnu virksom i Laurentiusgildet, og hvis han på det tidspunkt har været et sted i 40'erne, måtte man antage, at han havde flere gode handelsår endnu. En notits i optegnelser om Nicolaigildets formue lader formode, at han vist endnu levede i 1526, men må være død to år senere.⁵⁰

Rådmand Herman Vinberg, broder til Villem Vinberg, fortoldede i Gottorp 99 okser i oktober 1501. I 1507 træffes han med 40 okser på Ribe forårsmarked. I Flensborg bys protokol over gæld og tilgodehavender opførtes han flere steder, i 1510 nævnes han i Laurentiusgildet med hustru og datteren Leneke, der siden blev gift med Flensborgs største hestehandler, Merten Kordes, der åbenbart ikke har været så stor af statur, siden han gik under navnet Klene Merten eller Lille Morten.⁵¹ Endnu i 1516 omtales Herman Vinberg, der antagelig først er død omkring 1520. Han ejede hus på østsiden af Storegaden, der siden gik i arv til svigersønnen Merten Kordes; men med oksehandelen var det åbenbart slut i 1507.

Til denne gruppe af mellemstore oksehandlere må også i 1508 regnes Thomas Lorck, der i de nærmest foregående år var tilflyttet fra Haderslev. I en retssag 1511 anklages Tile Petersen for i sit bramfri sprog at have kaldt Thomas Lorck en æreløs mand og en skalk, der kom fra Haderslev. Man har ganske vist stillet sig lidt tvivlende over for dette udsagn. Beskyldningen for at være en skalk får stå for Tile Petersens regning; men herkomsten fra Haderslev kan klart bevidnes.⁵² I Gottorpregnskabet 1490-91 forekommer Thomas Lorck i otte poster, de fire adresseret til Haderslev, med i alt 17 heste og 40 okser og Hamborgøl og klæde som returvarer. Ifølge et rejseregnskab fra 1495 betaler

Flensborgeren Melchior Lorck er vel nok den mest berømte grafiker født i hertugdømmerne. Han blev født omkring 1527 som søn af Flensborg-oksehandleren Thomas Lorck. Efter uddannelse bl.a. i Nederlandene kom han vidt omkring i verden. Lorcks fascinerende stik fra sultanens hof i Konstantinopel hører til hans mest berømte arbejder. Her er gengivet hans stik af den danske konge Frederik II fra 1582.

hertug Frederiks regnskabsfører for overnatning af hertugens vognheste i Thomas Lorcks hus i Haderslev, og der købes ved samme lejlighed en hest hos ham. Endnu i 1500 er Thomas Lorck af Plöntolderen med 6 heste lokaliseret til Haderslev.⁵³

I Ribe og Kolding markereder er Thomas Lorck en fast tilbagevendende gæst i første årti af 1500-tallet for at hente heste og okser, hvilket skema 5 viser.

Skema 5: Thomas Lorck i Ribe og Kolding 1501-06:

	Kolding 23/3	Ribe 8/9	Kolding 4/10
1501		19 okser	8 okser, 1 hest
1502		25 okser	1 hest
1503		60 okser	
1504		1 hest	
1505		70 okser	60 okser
1506	200 okser	2 heste	

I den sidste post i Ribe efterårsmarked 1506 er Thomas Lorck lokaliseret til Flensborg, så på et tidspunkt mellem 1500 og 1506 må flytningen være indtrådt, i 1508 omtales han i Flensborgs protokol over gæld og tilgodehavende, og i 1510 blev han medlem af Hellig-Trefoldigheds- eller Kalentegildet på rådmand Peter Nielsens anbefaling. Allerede i 1511 nævnes han som byfoged og 1518 som rådmand, så han nåede hurtigt ind i byens absolut førende kredse.⁵⁴

Når man tidligere har formodet, at Thomas Lorck var født engang mellem 1490 og 1495, er det indlysende, at med iagttagelsen af hans fortid i Haderslev må denne antagelse afvises. Han handlede – som nævnt – heste og okser allerede 1490-91, så hans fødsel tør senest sættes ca. 1470, hvilket stemmer meget godt med, at man normalt næppe udnævnte rådmænd før i 40-45-års alderen. Da Thomas Lorck døde i 1531, har han trods alt været mindst 60 år, ikke ca. 40 år, som tidligere antaget.⁵⁵

Thomas Lorck var gift, da han i 1510 blev optaget i Kalentegildet, men om det var den hustru, han efterlod sig, vides ikke. Enken Christine Lorck var datter af Anders Brodersen til Klixbüll af en sidelinie til den adlede frisiske slægt von Andersen. Anders' farbroder, Anders Sønnicksen, herredsfoged i Kær herred modtog i 1462 adelspatent af Christian I, og Christine havde arvet indtægter fra Klixbüll.⁵⁶ I ægteskabet kendes 4 sønner og 1 datter, der alle var umyndige ved faderens død. Den kendteste var maleren og grafikerer Melchior Lorck, der menes født omkring 1527 og i 1552 uddannede sig i Nederlandene.⁵⁷

Til Flensborgs mellemstore oksehandlere i første årti af 1500-tallet må muligvis også henregnes Leve Jacobsen og Claus Fischer, der ganske vist ikke træffes i Gottorp med okser hverken 1501 eller 1508. Ikke desto mindre fortoldede Leve Jacobsen 158 okser

i Ribe forårsmarked 1506 og yderligere 50 i Ribe efterårsmarked samme år, hvor Claus Fischer er registreret med 70, og i samme Ribe efterårsmarked 1509 træffes Claus Fischer påny med to flokke på 160 okser. Det må have været yngre folk. Leve Jacobsen blev først medlem af købmandsgildet i 1515, Claus Fischer i 1512 og af Hellig-Legemsgildet i 1516, hvor han aflagde regnskab i 1525, og i 1533 aflagde han regnskab for Nicolaus-altrets formue i Vor Frue kirke.⁵⁸

Krisetegn i Flensborgs oksehandel efter 1500

Undersøgelsen af de mange regnskaber i det første årti af 1500-tallet viser, at byens ret faste oksehandlerstab dog næppe tør begrænses til de 18 i Gottorp-regnskabet 1508 registrerede. Markvard Hesse, Joachim Holste, Thomas Lorck, Leve Jacobsen og Claus Fischer må i alt fald regnes med blandt de potentielle oksehændlere.

Kommer man således sandsynligheden nærmere ved at anslå 23-24 oksehændlere i Flensborg anno 1508, udgør de dog stadig kun ca. 60-65% af de 35-40 permanente oksehændlere, byen kunne mobilisere i årene omkring 1500. En del af tilbagegangen skyldes ganske vist naturlig afgang blandt den ældre gruppe: Merten Risenberg, Jens Lourup, Peter Didriksen, Lutke Lutkesen og muligvis Hans Frese. Blandt de yngre kan Lutke Petersen eventuelt være død i en ung alder. Men der kan ikke være tvivl om, at folk som Claus Teglgård, Mikkell Bondesen, Herman Vinberg, Boye og Nisse Payesen og antagelig Laurens Tygesen helt eller delvist må have opgivet oksehandelen; andre var næppe længere så konstant engageret i denne handel fra år til år og fra marked til marked, som de havde været tidligere. Det gælder f.eks. Hans Holste, muligvis også Henrik Holste, Nis Fivians, Tort Jepsen og Ludde Brodersen, der i alt fald ikke havde faste kontakter til de danske efterårsmarkeder.

Det tyndede altså tilsyneladende ud netop i den gruppe af professionelle købmænd fra det velsituerede sociale lag, som rådmandsstillingerne normalt rekrutteredes fra: Herman Vinberg, Boye og Nisse Payesen, Hans og antagelig Henrik Holste, den samme gruppe, der i årene omkring 1500 følte sig draget imod handelen med okser, der åbenbart dengang begunstigedes af gode konjunkturer.⁵⁹ Når den samme gruppe nu trak sig ud igen, må det opfattes som tegn på vanskeligheder. Kun den gamle velfunderede gruppe med mange års erfaringer og faste markedsforbindelser: Markvard Holste, Mikkell Risenberg, Jens Petersen, Nisse Smith eller slægternes nye generation: Joachim Holste og Jacob Petersen holdt fast ved den permanente indarbejdede handelsform.

Selv blandt byens største oksehændlere var opkøbskapaciteten dalende. Merten og Mikkell Risenbergs store okseflokkede på over 500 dyr fra 1498 og 1501 nåede ingen op på længere. I 1501 fortoldede de syv største oksehændlere i

gennemsnit 350 okser pr. mand, i 1508 kun 275 okser pr. mand. Og var den kontinuerlige drivning, der var så karakteristisk i årene omkring 1500 langt ned i oksehandlernes mellemlag, slet ikke længere så markant blandt de mellemstore oksehandlere, så underbygges dette billede naturligvis, hvis vi kaster et blik på byens mindre oksehandlere.

Her skal blot nævnes Jens Ludiksen, Peter Lassen, Ebbe Jepsen, Find Olufsen, Claus Guldsmid og Henrik Smith, der alle tegnede sig for små oksekontingenter (under 100 dyr) i 1501, men som nu enten er borte fra regnskabssiderne eller gået over til hestehandel. Erik Lange fortoldede endnu i Kolding marked 1503 32 okser, men derefter forsvinder også han.⁶⁰

I november 1498 fortoldede en Fedder Jensen 16 får og 3 okser, en udpræget landhandlertoldpost. Da Fedder Jensen ikke træffes med okser i andre Gottorp-poster, kunne man måske have set bort fra personen, hvis ikke de danske regnskaber var mere meddelsomme. I Kolding marked 4/10 1503 fortolde Fedder Jensen 27 okser, og i Ribe marked 8/9 1506 træffes Fedder Jensen fra Flensborg med 80 okser; i Plön har Fedder Jensen fra Flensborg fortoldet 1 hest i 1503. Fedder Jensen er også i aktmaterialet registreret som borger i Flensborg, men ses dog ikke at have været medlem hverken i købmandsgildet eller noget andet gilde i byen. Selv om han næppe hørte til de velbærgede borgere, ejede han dog hus, som han ganske vist i 1505 måtte optage lån i.⁶¹ Han træffes ikke længere i regnskaberne med okser.

Peter Hansen, klokkestøberen, har muligvis foruden de 33 okser, han fortoldede den 16. oktober 1501, fortoldet 103 okser to dage senere. En oksepost på 110 okser i Ribe marked 8/9 1502 lyder på Per Hansen, hvilket *kan* være ham, skønt det er vanskeligt at bevise. Han handlede i alt fald heste i Ribe 1505 og 1509. I 1508 fortoldede han den 21. august 15 okser under Peter Hansen og den 19. oktober 24 okser under Mester Peter. På grund af de vekslende navneformer er det svært at afgøre, om også klokkestøberen har sat sin okseeksport ned i forhold til årene omkring 1500.⁶² Steget er den i hvert fald næppe.

Af nye navne træffes i Gottorpregnskabet 1508 Jacob Olufsen, Anders Brodersen og Jacob Ketelsen. Jacob Olufsen fortoldede 24 okser i august og 61 den 16. september, i alt fald de 26 var købt ugen før i Ribe marked. Anders Brodersens 55 okser var fortoldet 5. marts, altså før den normale forårsdrivning. Jacob Ketelsens 20 okser den 6. oktober nåede antagelig frem til Gottorp før Koldingokserne fra markedet.

Jacob Olufsen blev først medlem af købmandsgildet i 1517 og var antagelig en ganske ung mand. I 1527 kom han for skade at dræbe en anden flensborger, Peter Festersen.⁶³ Lidt ældre var antagelig de to andre. Jacob Ketelsen var egentlig hestehandler. I 1513 omtales han i en retssag som værende død.⁶⁴ Anders Brodersen blev medlem af købmandsgildet allerede i 1502, og var måske endda ikke ganske ung. Året efter fortoldede han heste i Plön. Der kan næppe være tvivl om, at vi her træffer Christine Lorcks fader af den velhavende slægt »von Andersen«, der ejede landbesiddelser i Klixbüll. I 1509 omtales han tillige som hus- og grundejer i Flensborg.⁶⁵

Det var virkelig mange også af de mindre oksehandlere, der havde trukket sig helt ud af handelen. Den blomstrende flensborgske oksehandel fra slutningen af 1490'erne var tydeligt nok løbet ind i alvorlige vanskeligheder i årene efter 1500.

Identifikationsproblemer

Den kendsgerning, at kun et mindre antal toldposter i regnskaberne ledsager den fortoldende person med angivelse af hjemsted, må naturligvis rejse identifikationsproblemer, der ikke i alle tilfælde lader sig løse med 100% sikkerhed. Foran er berørt en mindre usikkerhed omkring klokkestøberen Peter Hansen. Det almindelige patronymikonnavn kan forekomme i mange byer, og tolderens manglende konsekvens i navneterminologi, der lader erhvervsnavnet Glockengeter eller titlen Mester Peter alternere med patronymikonnavnet, åbner for flere forvekslingsmuligheder.

Tanken må nu melde sig, om identifikationsproblemerne efterlader så stor usikkerhed på tallene for den flensborgske andel, at det iagttagne fald fra 1501 til 1508 – og dermed de formodede krisesyntomer i første årti – kan drages i tvivl.

Lothar Schwetlik, der tidligere har behandlet Gottorpregnskaberne, anfører tal fra Flensborg, der ser således ud:⁶⁶

	1498	1501	1508
Okser	2801	4039	3176
Okser i %	14,9%	14,2%	12,2%
Oksehandlere	21	27	16
Oksehandlere i %	10,4%	–*	10,0%

Det er tydeligt, at tilbagegangen fra 1501 til 1508 er sløret i disse tal og kan i nogen grad forklares ved oksetallets samlede absolutte tilbagegang.

At Schwetliks tal fra 1498 og 1501 for både okser og oksehandlere er mindre end angivet ovenfor i skema 1, skyldes naturligvis blot, at han ikke har fået identificeret alle de handlende fra Flensborg, og her står hans tal blot til korrektion. Mere overraskende er det, at han i 1508 har registreret over 200 okser flere, skønt han kun opfører 16 oksehandlere imod nærværende undersøgelses 18.

Da Schwetlik ikke angiver baggrunden for de enkelte årsoptællinger, kan man kun gisne om årsagerne til forskellen i tallene. Der er dog næppe tvivl om, at en hovedårsag er at finde i en Hans Kock, der den 11., 12., 13. og 17. september har fortoldet fire store okseflokkede med i alt 763 okser. Med Schwetliks rent mekaniske navneidentifikation har rådmand Hans Kocks identificerede oksepost fra 1485 automatisk trukket disse mange uidentificerede okser til Flensborg i 1508.⁶⁷ Det er klart, at denne mulighed må afprøves.

* % ej angivet af Schwetlik.

Hans Kock, der i 1485 fortoldede 110 okser, er identificeret med rådmænd Henning Kocks søn, der indtrådte i købmandsgildet 1462 og derfor næppe kan være født senere end 1440, hvilket stemmer godt med, at faderen blev gildemedlem væsentlig før 1440. Hans Kock er selv registreret som borger 1487 og som rådmænd i Flensborg 1490 og 1497; men han har ikke handlet okser hverken i 1491, 1497, 1498 eller 1501.⁶⁸ Det virker derfor lidt overraskende, at den næsten 70-årige mand i 1508 skulle have kastet sig ud i handelen efter tyve års pause med det hidtil største årskontingent af okser set i Flensborghandelen indtil 1508.

Ganske vist træder en Hans Kock netop i 1508 ind i Hellig-Legemsgildet med sin hustru Leneke. Denne person kan ikke være rådmænd, men muligvis den i 1525 omtalte Hans Kock i Vor Frue kirkes St. Nicolaigildes formueoptegnelser.⁶⁹ Denne yngre person kunne naturligvis godt have handlet med okser; men vi har blot ingen dokumentation herfor, så det forekommer lidt dristigt at lægge 763 okser til den flensborgske handel, som derved vil stige med 25%.

Navnet Hans Kock er jo relativt almindeligt. De mange okser er opkøbt på Ribermarked, hvor en Hans Kock allerede i 1503 og 1505 købte ret store okseflokk. Navnet lader sig også adressere til Lybæk, hvilket unægtelig lyder nok så overbevisende.⁷⁰ Herved bringes Schweliks 1508-tal ned på en størrelsesorden, der – som 1498- og 1501-tallene – ligger tilsvarende lavere på grund af manglende identifikationer.

Bjørn Poulsen har i sin disputats fra 1988 opført en Gotke Kock fra Flensborg i 1508 med 371 okser og 17 heste og tillige i 1511 med 31 heste.⁷¹ I regnskaberne optræder Gotke Kock ret jævnlige, men aldrig identificeret. Når Bjørn Poulsen alligevel tør vove at adressere ham til Flensborg, skyldes det en spændende og temmelig fantastisk historie.⁷²

Borgmestre og råd i Flensborg fik 20. januar 1509 en henvendelse fra en Hartvig Meyer fra Stade, der med henvisning til en gældsfordring gjorde krav på arrest i en flok heste, som Gotke Kock havde opstaldet i Flensborg. Da der senere gik dom i sagen, og Kock ikke mødte, fik Meyer tildømt hestene efter vurdering som betaling for gælden.

Den 22. april samme år klagede imidlertid Margrethe, enke efter en lybsk hestehandler Villom Starke, til borgmester og råd i Flensborg over dommen. Hun anførte, at fire af de Meyer tildømte heste havde Kock købt af hende for 40 gylden, som skulle betales hende i Lybæk eller Stade.

Da Margrethe åbenbart ikke kunne få tag i Gotke Kock, henvendte hun sig påny til borgmestre og råd i Flensborg i 1518, denne gang med en stævning fra paven i Rom til borgmester Markvard Holste, der havde præsideret i retten i Flensborg, som havde hindret Margrethe i at få sine heste udleveret af Kock – nemlig ved at overdrage dem som gælderstatning til Meyer.

I protest over sagens udlægning udeblev Markvard Holste fra stævningen til Lybæk, men modtog i stedet et bandsættelsesbrev fra diakonen i Lybæk på pavens vegne til opslag på alle kirkedøre i Flensborg og Haderslev.

Sagens videre forløb skal ikke forfølges her; men når Bjørn Poulsen udleder, at Gotke Kock var flensborger, skal dertil føjes, at han intetsteds omtales borger i Flensborg eller »vor medborger«, hvilket var den normale formulering i byens retssager. Det eneste, historien meddeler, var, at hestene ved Meyers henvendelse, januar 1509, var opstaldede i byen. Hverken Meyer eller Margrethe anlagde sag mod Kock i Flensborg, hvilket ville have været det naturligste, hvis han havde været borger i byen. I så fald kunne magistraten også have gjort udlæg eller arrest i hans ejendom, varer, gods eller person som følge af Margrethes krav eller senere på grund af borgmesterens besværligheder. Siden Kock åbenbart ikke kunne sagsøges i Flensborg, og magistraten ikke synes at have haft midler til at nå ham, antager jeg, at han netop *ikke* var borger i byen.⁷³

Eksemplerne må være tilstrækkelige til at illustrere, at identifikation af toldregnskaberne mange uidentificerede personer ikke altid er uden problemer, og det bør ikke overses, at undersøgelsens samlede talopgørelser derfor næppe tør betragtes som helt præcise. Hvis man afrunder tallene f.eks. på hele »hundreder«, når man måske en mere realistisk talstørrelse.

Krigen med Lybæk 1509-12

I sin krig mod Sverige fordrede kong Hans, at Lybæk skulle indstille handelen på dette rige, og i en aftale i Nykøbing juli 1507 fik danske kapere tilmed ret til at standse og kontrollere hanseskibenes last.⁷⁴ Håndhævelsen af disse bestemmelser gik hårdt ud over den lybske skibsfart og førte i løbet af 1509 til krigshandlinger mellem parterne.⁷⁵ I oktober 1509 traf Lybæk aftale med Sverige, der nægtede at opfylde den netop sluttede fred med Danmark i København, hvorefter Danmark befandt sig i krig med både Lybæk og Sverige.⁷⁶

For at afværge, at kong Hans foretog et fremstød mod Lybæk gennem Holsten, tilbød hertug Frederik i august-september 1509 at mægle i striden. Frederik ønskede så vidt muligt at holde hertugdømmerne uden for krigen, og forhandlinger med det slesvig-holstenske ridderskab resulterede i en neutralitetserklæring, der ikke blot bandt Frederiks, men også de kongelige dele af hertugdømmerne. Den 15. november så kong Hans sig nødsaget til at stadfæste erklæringen.⁷⁷

Lybæk havde på sin side også vanskeligt ved at hverve forbundsfæller blandt de øvrige hansebyer til åben krig imod Hans. På hansedagen i Lybæk den 4. oktober 1509 søgte man i Hamborg bl.a. ved utilstrækkelig repræsentation at unddrage sig bindende forpligtelser.⁷⁸

Oksehandelen og navnlig det store hanseatiske efterårsopkøb på Ribe og Kolding markeder i september og oktober måtte blive yderst sårbart i en krig mellem Lybæk og Danmark. Gottorpregnskabernes okseposter taler deres tydelige sprog: den samlede årseksport faldt fra ca. 26.000 okser i 1508 til godt 14.000 i 1510, men efterårseksporten i september-oktober faldt fra 15.700 okser i 1508 til 4.300 i 1510, mens forårseksporten slap med en begrænset nedgang fra 9.500 i 1508 til 8.700 i 1510.⁷⁹

Skema 6: Flensborgs oksehandel forbi Gottorp 1508-19:

	1508	1510	1511	1519
Forårsdrivning	1129	1903	1754	1257
Sommerdrivning	330	578	287	–
Septemberdrivning	261	91	1097	–
Oktoberdrivning	1181	946	410	399
Vinterdrivning	55	273	165	80
Okser i alt	2956	3791	3713	1736
Okser %-andel	11,4%	27%	20%	5,9%
Handlende	18	25	16	14

Af skema 6 over Flensborgs andel af oksehandelen 1508-19 fremgår det, at hertugdømmernes neutrale status under krigen blev til gunst for Flensborgs betrængte oksehandel, der blomstrede lidt op i krigsårene. Tallene fra 1519 viser imidlertid, at krigskonjunkturerne kun formåede forbigående at bremse tilbagegangen.

Problemerne for oksehandelen meldte sig dog allerede i efteråret 1509. En udateret garantiliste fra Kolding lader sig datere til oktober 1509.⁸⁰ I 15 tilfælde har overvejende danskere stillet garanti for, at okseopkøbere i Kolding marked vil udføre de opkøbte okser uden, at de kommer kongens fjender til gode. Af markedets 2750 okser har flensborgerne købt 843 eller henved $\frac{1}{3}$, hvilket var en langt større andel end i de tidligere Koldingmarkeder, hvor tyskerne klart dominerede. Flensborgerne har meget hurtigt forstået at udnytte den ekstraordinære situation. Det var de gamle kendinge, der mødte frem: Markvard Holste (161), sønnen Jacob/Joachim Holste sammen med Markvard Hesse (327) og desuden alene (84), Jens Petersen (178), Villem Vinberg (74) og Thomas Lorck (19).

Skema 7: Flensborgs største oksehandlere 1510-11 og 1519:

	1510	1511	1519
Tile Petersen	610	1294	–
Merten Mikkelsen	303	434	–
Thomas Lorck	337	100	57
Nisse Smit	340	184	266
Jens Petersen	294	170	200
Jacob Petersen	280	186	–
Peter Nielsen	182	100	–
Markvard Holste	193		
Joachim Holste	61	238	170
Henrik Holste	92	381	–
Jacob Ketelsen	185	–	–
Tort Jepsen	126	–	63
Ludde Brodersen	161	204	–
Nisse Jensen	99	182	64

Af skema 7, der viser de største flensborgske oksehandlere i Gottorp 1510-11, fremgår også, at de velkonsoliderede oksehandelsfirmaer i krigsårene har udnyttet de gode konjunkturer til at fastholde og øge deres kontingenter: Merten Mikkelsen, Nisse Smith, Jens Petersen,⁸¹ Markvard Holste og sønnen Joachim, samt Peter Nielsen, der nu atter figurerer, tillige med sønnen Jacob Petersen. Også den aldrende Ludde Brodersen har påny øget sine okseflokke. Men tillige markeres billedet af udprægede spekulanter som Teil Petersen med 600 okser i 1510 og henved 1300 i 1511. Thomas Lorcks flokke i 1510 og Henrik Holstes i 1511 ligger også langt over deres normale niveau og er altså opkøbt i spekulationsøjemed.

Blandt de mellemstore oksehandlere træffes Nisse Jensen i 1510 som kompagnon med Tile Petersen (99) og i 1511 alene (182). Jacob Ketelsen (185), Tort Jepsen (126), Markvard Hesse (96) og Leve Jacobsen (87) var med i 1510, men mangler alle i 1511, hvor udførslen var koncentreret om færre og større eksportører, Tile Petersen alene med mere end $\frac{1}{3}$ af alle flensborgske okser dette år. Billedet i 1511 er klart atypisk. Mikkell Risensbergs tidligere så store flokke var skrumpet ind til 64 i 1510 og 90 i 1511, men han var dog med endnu. De gode muligheder kaldte også Mikkell Bondesen frem påny i 1510, dog kun med 27 okser. Lignende småflokke fortoldede i 1510 Andreas Brodersen (31), Claus Fischer (27) og Peter Hansen (16).

Nye navne var Eggert Leve med 94 okser i 1510 og 23 i 1511, Junge Sunneken med 43 i 1510 og Marcus Brant med 62 i 1511. De var antagelig alle yngre folk. Eggert Leve var adelig og tilhørte formentlig stallerfamilien Leve på Nordstrand. I 1511 blev han medlem af Hellig-Trefoldigheds- eller

Kalentegildet, men ses ikke at have været medlem af købmandsgildet. Han ejede hus og grund i byen og træffes tillige i regnskaberne angående Frue kirkes Memorie-, Konsolatie- og Statiepenge og i regnskaberne over den ved Kieler omslag i 1507 indbetalte landeskat.⁸² Junge Sunneken må også have været adelig, selv om han gjorde sin entre i de ydmyge Laurentius- og Hellig Legemsgilder sidst i 1490'erne, hvor hans hustru Kathrine indtrådte i 1521. Junge Sunneken ejede hus i Flensborg og var en velagtet borger, der 1517-18 anmodedes om at medbesegle dokumenter på ejendomsdispositioner. I 1543 opregnes han sammen med Boye Payesen i rubrikken »adelsgoods« i skattelisten over plov- og frøkenskat.⁸³ Marcus Brant blev medlem af Hellig Legemsgildet i 1509, men omtales ellers ikke.⁸⁴

Var man nøjeregnende allerede i Koldings oktobermarked 1509 for at undgå, at okserne førtes til Lybæk, så blev man det i alt fald ikke mindre efter Lybæks officielle krigserklæring 21. april 1510.⁸⁵ Om sin toldoppebørsel i Ribe »om vor frue dags tide annunciacionis« (25. marts) skrev dronning Christines regnskabsfører: »og dreve borgerne selv den tid deres øksne ud til Hamborg og ikke tyske«. ⁸⁶ Nu var det ikke så almindeligt, at lybske opkøbere besøgte Ribe forårsmarked; men i efteråret skrev regnskabsføreren: »29 mark oppebar jeg til told udi Riber marked om vor frue dags tide nativitatis (8. sept.) 1510, og var den tid alsomstrengest forbud; der kom hverken øksne eller fisk ud den tid«, og videre: »19 mark oppebar jeg i Kolding marked og 1 rhinsk gylden til told samme førnævnte år, som var 1510, og der kom ej heller øksne ud«. Hvis forbudet har kunnet overholdes, må man gå ud fra, at de 4.300 efterårsokser, der fortoldes i Gottorp september-oktober 1510, må være opkøbt i de neutrale hertugdømmer.

Men naturligvis ville man gerne sikre en forårseksport på danske borgeres hænder, forudsat den kunne dirigeres uden om Lybæk med retning mod vesttyske og nederlandske egne, hvis opkøbere netop i de foregående år havde vist interesse for et opkøb om foråret med henblik på en sommers fedning på marskgræsgangene langs Nordsøkysten. Om denne intention vidner en lang række eksportlicenser udstedt til danske, hertugelige og enkelte udlændinge med henblik på udførsel i 1511 og 1512. Langt de fleste tilladelser gælder okser, der må udføres om foråret. Mikkel Pedersen Akeleie, borgmester i Odense, og Niels Kotte, rådmand samme sted, måtte således udføre 200 øksne hver, og de ville stå kongen til ansvar for, at »fornævnte øksne skulle komme vestverts og ikke til Lybæk eller nogen min herres fjender til hænde eller gavn«. ⁸⁷ I tilladelse efter tilladelse lyder lidt varieret samme betingelse »udføre af riget og over Elben og siden vestverts og ingen andre steder«.

Der er forbløffende overensstemmelse mellem de givne eksportlicenser for 1511 og de okseposter, der lader sig aflæse især om foråret i Gottorpregnskabet

korn, 8 læster smør, sild o.a. næringsmidler foruden okserne. Tort Jepsen anmoder samme år om tilladelse til at udskibe 30 læster korn over Husum.⁸⁸

Tile Petersen var dog nok den største af de flensborgske eksportører, der søgte eksportlicenser, selv om han ikke oplyser varemængder. Han tilbød i 1511 at indføre harnisker, krudt og bøsser (dvs. kanoner) i bytte for det korn, huder, skind, talg og næringsmidler, han fik tilladelse til at udføre. Hans krigsleverancer må have fordret store mængder eksportvarer. I 1512 tilbyder han at indføre humle, salt og klæde, hvilket på sin vis også lod sig anvende i krigsforberedelserne.⁸⁹

Det er ejendommeligt, at Tile Petersens meget store okseudførsel i 1511 ikke synes at have nødvendiggjort en udførselstilladelse. Selv om en del af dyrene antagelig er opkøbt i hertugdømmerne, så har Tile dog fortoldet 594 okser i Ribermarked 8/9 og 72 i Kolding marked 4/10 1511.⁹⁰ De 594 ribeokser gemmer sig i hans 900 okser i Gottorp den 18. og 20. sept.; men koldingokserne er der ikke spor af. Han kan dog have ført dem vestover eller staldet dem og udført dem i foråret 1512. Tile Petersen, der var kongelig vareleverandør, kan godt have fået sin okseeksporttilladelse ad andre kanaler end de i kancelliet udstedte eksportlicenser, eventuelt ved handel med kongen selv. Han handlede åbenbart også med hertughoffet, siden hertug Frederiks adelige okseopkøber, Otto Ritzerow, har bedt Gottorptolderen om at kvittere 40 rhinske gylden, som Tile antagelig har haft til gode for vareleverancer, i hans store toldbeløb for de 750 okser den 20. september.⁹¹

Når Tile Petersen lovede at indføre humle i 1512, kunne han utvivlsomt henvise til udmærkede handelsforbindelser. Gottorprengskabet 1510 bringer vidnesbyrd om, at han 20. januar fortoldede 30 dromt humle, 24. februar 90 dromt og 21. maj endog 100 dromt. En dromt eller tremet var en emballage, der vejede ca. 4 lybske lispund, hvilket tør omskrives til ca. 27 kg, så alene den 21. maj har Tile bragt ca. 2 $\frac{3}{4}$ tons humle med sig, og i alt må han have indført næsten 6 tons humle i 1510.⁹²

Humle var under normale forhold en skibslast, men på grund af krigen med Lybæk er de hanseatiske skibstilførsler af humle til Danmark antagelig udeblevet, så landtransporten gennem de neutrale hertugdømmer må have været yderst eftertragtet. Humletransporterne forbi Gottorp, der i normale år sjældent oversteg 1.000 dromt, nåede i 1510 op over 13.000 dromt og i 1511 op på ca. 9.000 dromt. Hertil skal tilføjes de langt større emballager: sække og især foder, hvilket betød et vognlæs. I normale år førtes 20-30 sække og 40-60 foder humle forbi Gottorp, men i 1510 registreres mere end 70 sække og over 200 foder humle.⁹³ Der er ikke tvivl om, at humletransporterne forbi Gottorp i krigsårene var abnormt høje, og de danske humlepriser ganske

Hertug Frederiks 1-Mark-stykke møntet 1514. Møntprægning i hertugdømmerne skulle ifølge Christian I's Kielprivilegium af 4/4 1460 holdes »sodane, also to Lübeck un Hamborg ginge un geve ist«. I overensstemmelse hermed lod hertug Frederik i 1514 udmønte: 1-mark, 8 sk, 4 sk, 2 sk og 1 sk. Her ses 1-mark med den hellige Andreas, hvis symbol er skråkors. Teksten er begyndelsesordene til en kirkehymne. På montens bagside ses hertugens våbenskjold. Mønterne blev præget dels i Slesvig, dels i Husum, hvor Frederiks gamle monthygning endnu ligger ved byens torv. Møntmester Jørgen Drewes, der har slået disse mønter, nævnes ofte i hertugens tjeneste. Gengivet efter Nordisk Kultur bd. XXIX: Mønt. 1936 s. 171 fig. 96.

givet også, så der har været gode konjunkturgevinster at hente hjem for den bjergsomme og energiske Tile Petersen.⁹⁴

Dronning Christine købte omkring 31. marts 1510 humle for 3 danske mark pr. dromt.⁹⁵ Med denne danske pris ville Tile Petersens humletransport foråret 1510 indbringe 660 mk. Men langt større beløb var investeret i hans okser 1511. Han købte 50 okser på Ribemarked i september af ribekøbmanden Gregers Mikkelsen for 4¾ gylden pr. par.⁹⁶ Med den pris vil hans 1294 okser repræsentere en værdi på godt 3000 gl eller mere end 4500 mk lyb svarende til over 7500 mk. da. i opkøb. Hvor meget de kunne indbringe ved salg i udlandet, kan vi ikke vide. Når vi kender prisen for Gregers Mikkelsens okser, skyldes det, at Tile Petersen ikke betalte kontant, men udstedte et gældsdokument, som han i øvrigt måtte forny gang efter gang. Endnu i dec. 1520 havde Gregers Mikkelsen ikke fået hele sit tilgodehavende for de 50 okser, så Tile Petersen var åbenbart ikke nogen god betaler.⁹⁷

Hvor indbringende handelen over Husum har været i disse krigsår for folk som Mikkil Risenberg, Villem Vinberg, Tort Jepsen og Tile Petersen er det vanskeligere at have nogen mening om, fordi vi mangler Husumregnskaber for disse år.⁹⁸ Men man tør roligt fastslå, at hertugdømmernes neutrale status under krigen mellem Danmark og Lybæk har tilsmilet Flensborgs handel med gunstige konjukturer for de handlende, der turde gribe chancen.

Tilbagegang efter krigen

Skema 6 illustrerer tydeligt tilbagegangen i Flensborgs oksehandel ved Gottorp toldsted 1519 i sammenligning med de tidligere år. Byens andel i oksetransporterne var faldet til $\frac{1}{3}$ af den tidligere andel sammenlignet med årene omkring 1500, og kun halvt så mange var beskæftiget i erhvervet, endog flensborgernes absolutte oksetal var faldet, og kun forårseksporten spillede stadig en rolle. Generelt havde efterårseksporten af okser fået et knæk efter krigen med Lybæk, og den rejste sig ikke igen. Fremtiden baseredes på forårskørsning af okser, der var fodret på stald vinteren forud for drivningen.⁹⁹ Dette ramte også Flensborgs tidligere så betydningsfulde oktoberekспорт fra Kolding marked og muligvis fra færgeoverfarten ved Assens.

Er flensborgtallene små i 1519 i Gottorp, så mangler de så at sige totalt i Ribe og Kolding regnskaber, der er overleveret fra forår 1519 – forår 1521. Jacob (Joachim) Holste fortoldede 33 okser i Ribermarked september 1520, hvilket er alt! Villem Vinberg træffes ganske vist i Ribe sept. 1519, men fortæller heste og klæde. Lille Morten, Herman Vinbergs svigersøn Merten Kordes, træffes i flere poster med store hestekobler tillige med en anden flensborger, Kersten Rickertsen. De samme to hestehandlere prægede ligeledes et bevaret Koldingregnskab fra 1523-24, der heller intet har at melde om flensborgsk oksehandel.¹⁰⁰ I et udateret regnskab, der må hidrøre fra Assens ca. 1519-20, fortoldede Erik Jensen i Flensborg 63 okser, af i alt 3.500 okser overvejende på fynske hænder.¹⁰¹ Et Odenseregnskab fra 1518 registrerer flere hesteposter på Merten Kordes (lille Morten) og Jacob Volussen (Olufsen) i Flensborg, men stadig ingen okser.¹⁰² Det tidligere flensborgske okseopkøb på de danske markeder, der sidst florerede under krigen med Lybæk, hvilket garantilisten fra Kolding oktober 1509 gav et godt vidnesbyrd om, er altså totalt forsvundet. Flensborgerne må have indskrænket opkøbet til hertugdømmerne. I kongeriget handlede man heste og korn, ikke længere okser.

Af de gamle kendinge dominerede endnu i 1519 Nisse Smith (266 okser) efter en ca. 30-årig oksehandelskarriere, Jens Petersen (200 okser) og Joachim Holste (170 okser). Thomas Lorck (57 okser), Tort Jepsen (63 okser) og Tile Petersens tidligere kompagnon Nisse Jensen (64 okser) holdt også fast i erhvervet endnu.

Det er dog indlysende af disse små okseflokkene, at oksehandelen ikke længere kan være hovedsagen for storkøbmænd som Thomas Lorck og Tort Jepsen. Thomas Lorck havde handelskontakt med højadelige både i hertugdømmet og kongeriget og nød øjensynlig udbredt tillid i disse kredse, hvilket både Frederik I's og Christian III's udstrakte støtte til enken viser.¹⁰³ Også Tort Jepsen må have haft et vist format, siden han førte privat strid mod Lybæk,

som byen 1512 søgte bilagt ved hertug Frederiks mellemkomst. Striden var en følge af lybske overgreb under krigen.¹⁰⁴ Endnu ved Christian II's forhandling med Lybæk i Sønderborg august-september 1516 dukkede sagen op og foreslås bilagt ved mægling af Hamborg, Lüneburg og hertug Frederik.¹⁰⁵ Også Jens Petersen og Villem Vinberg fremførte klager over lybske overgreb under krigen, så udnyttelse af krigskonjunkturerne var altså ikke uden omkostninger.¹⁰⁶

Tile Petersen træffes ikke i regnskaberne 1519-21. Han havde utvivlsomt hænderne fulde i de år på Island, hvor vanskelighederne tårnede sig op for ham.¹⁰⁷ Imedens stjal yngre folk i nogen grad billedet i Flensborgs handel i Gottorp. Hestehandleren Jacob Olufsen fortoldede 119 okser, ovennævnte Erik Jensen 153, en yngre Lutke Lutkesen 123 og Junge Sunneke 93. Helt nye navne var Matthias Mandiksen, Mannisen eller Manssen med 208 okser og Bertelt Hansen med 130 okser.

Jacob Olufsen, Lutke Lutkesen og Junge Sunneke er tidligere omtalt. Erik Jensen blev medlem af købmandsgildet 1512, og i 1528 gjorde han regnskab for Nicolaigildets formue, der knyttede sig til St. Nicolaialtret i Vor Frue kirke. Han ejede hus ved Søndertorv i nærheden af Rødeport; det kom senere i forannævnte Kersten Rickertsens besiddelse.¹⁰⁸ Denne var en ganske ung mand, der først i 1521 var blevet medlem af købmandsgildet, og derfor antagelig netop i disse år havde etableret sig. Han er muligvis født i begyndelsen af 1490'erne som søn af Rickert Hayesen, der indtrådte i købmandsgildet i 1492 og 1514 omtales som rådmand.¹⁰⁹ Farfaderen var den uheldige borgmester Haye Payesen, der måtte fratræde sit embede og udstede orfejdebrev i august 1473 til Christian I i anledning af sin deltagelse i oprøret på grev Gerhards side året før. Kersten Rickertsen blev selv borgmester i Flensborg 1545.¹¹⁰

Matthias Mannisen blev medlem af købmandsgildet allerede i 1502. Han ejede hus og skib; i 1505 led hans skipper skibsforlis, hvilket drog en retssag efter sig.¹¹¹ Bertelt Hansen blev i 1505 medlem af købmandsgildet, i 1508 af det fornemme Kalente- eller Hellig-Trefoldighedsgilde på anbefaling af Markvard Holste. Han var yngre broder til klokkestøber Peter Hansen, der åbenbart døde i 1520, siden Bertelt Hansen dette år regnede sin og broderens formue i Nicolai-gildet op. I 1515 kaldes begge brødre rådmænd, i 1531, 1537 og 1543 var Bertelt Hansen borgmester; men i januar 1546 var han død.¹¹²

I disse vanskelige år optræder blandt Flensborgs oksehandlere flere personer, der ejede landbesiddelser, hvorfra de tænkeligt kunne skaffe sig opdrættede okser, så de kunne begrænse eller helt undgå opkøbet. Det gjaldt sikkert folk som Eggert Leve, Junge Sunneke, Ludde Brodersen, Anders Brodersen og vel sagtens også Boye Payesen, der i 1519 påny dukkede op med 79 okser efter en tilsyneladende meget lang pause i handelen. Mange af Flensborgs borgere

har utvivlsomt kunnet supplere deres købmandsindkomster med indkomstmuligheder fra landbesiddelser. Oksehandelen var ikke grundlaget for disse købmænds erhverv på samme måde, som det i den tidligere periode så ud til at være tilfældet.

I 1490'erne synes flensborgernes oksehandel at vise et helt anderledes kontinuerligt billede af købmænd og prangere, hvis eksistens var bygget op på erhvervet. Denne kontinuerlige oksehandel fra år til år, fra marked til marked, fastholdes i 1500-årene kun af få flensborgske storkøbmænd: Nisse Smith, Markvard / Joachim Holste, Jens Petersen, Peter Nielsen / Jacob Petersen for at nævne de mest karakteristiske.

Tilbageslagets årsager

Selv om iagttagelsen af den flensborgske handels dominans og kontinuitet i oksehandelen frem til 1501 bygger på relativt få Gottorpregnskaber, så er tallene dog så overbevisende, at der næppe er grund til at drage iagttagelsen i tvivl. Afmatningen og de begyndende krisetegn allerede i 1. årti af 1500-tallet, før krigen med Lybæk, støttes på mange danske markedsregnskaber fra Ribe og Kolding, og må siges at være ligeså uomtvistelige. Den bratte tilbagegang i Gottorp 1519 støttes af de samtidige danske regnskabers knugende tavshed om flensborgsk oksehandel. Hvad var egentlig årsagen til tilbageslaget i den tilsyneladende rivende udvikling før 1500? Det er nok ikke så let at give nogen helt entydig forklaring; men en årsag skal sikkert søges i de flensborgske købmænds mellemhandlerrolle i oksehandelen.

Flensborgernes tidligste deltagelse samlede sig utvivlsomt om oktoberopkøbet fra Kolding marked og Assens færgested eller langs driverruten ad den østlige oksevej som mellemhandlere i efterårsopkøbet og leverancerne til vinterforsyninger i de hanseatiske byer, Lybæk, Hamborg og muligvis Lüneburg. Gottorpregnskabet 1485 med den store oktoberdrivning viser denne tilstand, der dog kan have været endnu mere udtalt tidligere.¹¹³

1485-regnskabet viste tillige en begyndende forårsdrivning, der dengang må have været ret ny, men åbenbart i rivende udvikling, hvilket underbygges af de følgende regnskaber 1491, 1498 og 1501. Forårsdrivningens aftagere var fjerne vesttyske og nederlandske oksehandlere, som af og til lod sig se i Gottorp eller helt oppe på de danske markeder; men Flensborgs beliggenhed og flensborgske handlendes erfaringer i oksehandelen gav dem gode muligheder for at glide ind også i mellemhandelen om foråret mellem danske leverandører og disse vesttyske og nederlandske aftagere.

Navnlig denne mellemhandel om foråret har givet gode fortjenester, fordi

den tillod den flensborgske oksehandler at vinde indpas i den givtige import-handel, fortrinsvis med hollandske klædesorter. Denne handel muliggjorde en tydelig social opstigning i den flensborgske oksehandlerstab, der talte flere prangere uden for den egentlige købmandsstand. Chancerne for indpas i klædeleverancerne, der tidligere var på hanseatiske købmænds hænder, kan ligeledes meget vel have været det incitament, der trak flere af den egentlige købmandsstand over i oksehandelen i løbet af 1490'erne.¹¹⁴

Når denne udvikling ikke fortsatte efter 1500, hænger det formentlig sammen med en mere trængt position for mellemhandleren. Efterårseksporten af okser, der steg – omend ikke procentvis så hurtigt som forårseksporten – frem til ca. 1500, må åbenbart være stagneret efter 1500, navnlig på Kolding marked, der betød mest for Flensborg. Da de tyske okseopkøbere købte stadig større og større flokke, og de vesttyske opkøbere tillige viste sig også på de danske efterårsmarkeder, kan det meget vel være blevet vanskeligere for de flensborgske opkøbere at hævde sig i konkurrencen om efteråret.¹¹⁵

Forårseksporten var stadig stigende, men det var den danske deltagelse i forårsdrivningen rigtignok også. Ribes og Vardes oksehandlere kom tidligt med i forårsdrivningen, som det fremgår af både Ribe- og Gottorpregnskaber; men snart tog østjyske handlende fra Kolding, Vejle, Horsens, Århus og Randers sandelig også deres væsentlige andel i forårsdrivningen ad den østjyske oksevej forbi Kolding, Haderslev og Flensborg.¹¹⁶ Med opkøbet direkte hos producenterne har de danske oksehandlere haft et forspring frem for flensborgerne, der i Jylland antagelig har forsynet sig på markederne.

Det var på de fremmede aftagermarkeder, flensborgerne kunne støtte sig til deres forbindelser i konkurrence med de danske oksehandlere. Men hvor længe ville det forspring holde sig? Under krigen med Lybæk fik de danske borgere i hvert fald kendskab til okseruterne sydpå »over Elben og siden vestverts«, hvilket eksportlicenserne 1511-12 kan bevidne. Dronning Christines store klædeleverancer af snart sagt alle hollandske klædesorter indkøbt netop hos de store oksehandelskøbmænd i Ribe allerede fra de første år af 1500-tallet, giver unægtelig berettiget grund til at antage, at ribeborgerne med deres okser kendte vejen til de hollandske markeder flere år før krigen og eksportlicenserne.¹¹⁷ Det er måske værd at hæfte sig ved, at Villem Vinberg i 1519 købte klæde på

Skema 8: Flensborgs og Ribes oksehandel i Gottorp 1485, 1501 og 1519:

	1485	1501	1519
Flensborg: okser	2.670	4.683	1.736
Flensborg: oksehandlere	25	30	14
Ribe: okser	391	3.453	4.642
Ribe: oksehandlere	8	20	34

Ribermarked til afsætning i de gamle klædehandlere Merten Risenbergs, Jeppe Teglgaaards og Markvard Holstes hjemby. Skema 8 kan måske give en forestilling om, hvad konkurrencen fra den danske oksedrivning kan have betydet for Flensborgs oksehandel i begyndelsen af 1500-tallet.

Den anførte forklaring på tilbagegangen rimer meget godt med, at den betrængte situation lettedes af den neutrale status under krigen 1509-12, og der er derfor grund til at formode, at den næste krig med Lybæk 1522-23 vil have haft en lignende virkning, som vi blot ikke har kilder til at belyse, eftersom toldregnskaber fra Gottorp ikke er overleveret mellem 1519 og 1545.

I denne periode var Danmark politisk i et spændt forhold til den tyske kejser Karl V, der tillige var Nederlandenes landherre og svoger til Christian II. Den spændte udenrigspolitiske situation skyldtes Christian II's fordrivelse i 1523, og efter 1536 støttede kejseren Christian II's døtres påståede arvekrav til riget, hvilket Christian III naturligvis ikke kunne tolerere. Først ved freden i Speyer i maj 1544 blev konflikten med kejseren bilagt.¹¹⁸

Danmarks spændte politiske forhold til Nederlandene har næppe været gunstigt for dansk forårseksport af okser vestover. For flensborgerne, der jo tilhørte hertugdømmet, stillede sagen sig vel tænkeligt mere fordelagtigt, så mellemandsmulighederne har måske atter artet sig bedre for de flensborgske oksehandlere.¹¹⁹ Da Christian III i sommeren 1535 søgte købere til 3.000 vendelbøksne, der var tilfaldet kongen som bøder for de nørrejske bønders oprør i Grevefejden, er det derfor ikke så forbløffende at træffe tre flensborgere som aftagere, nemlig den tidligere nævnte Joachim Holste og tillige Ludolphus up der Heyne og Jacob Schulte.¹²⁰ De var alle storkøbmænd i Flensborg, Joachim Holste og Jacob Schulte blev rådmænd, den sidste tillige borgmester i Flensborg.¹²¹ De handlede alle tre med okser i 1545, da Gottorpregnskaberne tager fat på ny, og Flensborgs købmænd fortoldede ca. 4.700 okser, så tilbagegangen i handelen i begyndelsen af 1500-tallet var således trods alt blot forbigående karakter.¹²²

NOTER

1. P. Enemark: Oksehandelens historie ca. 1300-1700 (særtryk af: Sortbroget Kvæg – baggrund og udvikling i Danmark. Red. A. Petersen, P. Enemark, E. J. Ipsen, V. Broe 1983) s. 21-24, samme: Øksnehandel (Kulturhist. Leksikon f. Nord. Middelalder (cit. KLNLM) XX 1976 sp. 675ff). – Handelsforordn. 1475 se Danmarks gamle Købstadlovgivning. Udg. E. Kroman (cit. DGK) III Kbh 1955 s. 106-109.
2. Enemark 1983 s. 24-27, samme i KLNLM XX sp. 677ff.
3. Om forårsdrivningen se Enemark 1983 s. 27, 30, 36ff, KLNLM XX sp. 679ff.
4. Enemark: Flensborg og oksehandelen i årtierne op til 1500 (Sønderjy. Årbøger (cit. SJy Årb) 1989 s. 73-95, især s. 73 og 82f. Hvis intet andet er anført, bygger de følgende oplysninger om Flensborgs oksehandel på denne artikel.

5. *Ibid* s. 82.
6. *Ibid* s. 73, 78, 84f.
7. *Ibid* s. 73.
8. *Ibid* s. 74f, 80f.
9. L. Schwetlik: *Der hansisch-dänische Landhandel und seine Träger 1484-1519* (Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holstein. Gesch. (cit. ZSHG) 88 1963 s. 102-109, 124-127.
10. Enemark i SJy årb 1989 s. 90-95.
11. Om disse handlende *ibid* s. 75f, 83ff.
12. *Ibid* s. 85, 87. Simon Jensen, Eddi Brodersen, Find Olufsen og Jeppe Petersen er ikke registreret i 1501, men derimod i 1497 og 1498, og Merten Mikkelsen, Ubi Hakensen og Fedder Jensen kun i 1498.
13. Gottorps toldregnskaber 1508, 1510-11 og 1519 befinder sig ligesom 1490-92, 1497-98 og 1501 i Rigsarkivet i Kbh i Hertug Frederiks Arkiv: Toldregnskaber 1490-1519. Specifikation se: P. Enemark: *Studier i Toldregnskabsmateriale i beg. af 16. årh.* Århus 1971 II s. 60. Det vil føre for vidt at sidehenvise de enkelte toldposter.
14. I Dronning Christines Hofholdningsregnskaber. Udg. W. Christensen Kbh 1904 (cit. Hofh) er trykt regnskaber fra Ribe og Kolding markeder 1504-07 (s. 163-185) og uddrag af 1520 (s. 416-17), men utrykte regnskaber fra Ribe og Kolding markeder er tillige overleveret fra 1501-03, 1508-11 og 1519-21 og findes i Rigsarkivet: Registratur 108A. Specifikation af pakkernes indhold se Enemark: *Studier 1971 II* s. 57f. Er kildebestemt i samme: *Studier I* s. 25-49. Jfr. i øvrigt Enemark 1983 s. 28ff.
15. Enemark: *Studier I* s. 29-31, II bilag 1-2 s. 199-200.
16. Det kan være lidt af en temperamentssag, om man vil regne posten Ebbe Jensen: 44 okser i Kolding marked for en fejlskrift for Ebbe Jepsen: 40 okser 16/10 i Gottorp. Fejlen er ikke større end så mange andre skrivefejl, man støder på i regnskaberne, men navnene er jo ret almindelige.
17. Om Niels eller Nisse P. se H. C. P. Sejdelin: *Diplomatarium Flensborgense* (cit. DF) I s. 248 (medl. købmandsgildet 1475), 394 (af Hellig-Legemsgildet 1481), 519, 523, 532 (af Nicolaigildet), 712 (rådmænd 1497). Han kom i selvforsvar til at begå et drab, men blev dog på Christian I's forbøn frikendt (DF II s. 196, jfr. i øvrigt K. Gether: *Middelalderfamilier i Flensborg og Nordfrisland og deres efterkommere i Danmark, Tyskland og Norge 1986/87 I* s. 50).
18. H. V. Gregersen: *Fremmede okseopkøbere i Danmark i 1508* (SJy årb 1984 s. 9). Den manglende overensstemmelse tør således næppe tages som vidnesbyrd om, at flensborgere fortrinsvis foretog deres opkøb hos producenter i hertugdømmet, jfr. min kommentar til Bjørn Poulsen: *Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. Flensborg 1988* s. 162, 167 (*Historisk Tidsskrift* (cit. HT) 89 1989 s. 334-39).
19. DF II s. 932. I Husumregnskab 1506 træffes hans hustru, antagelig fordi manden var død. Husumregnskaberne findes i Hertug Frederiks Arkiv: Toldregnskaber 1490-1519 i Rigsarkivet i Kbh. Registrering se: Enemark: *Studier II* s. 60.
20. Ribeopkøbet var ikke i markedsregnskabet 1505, men i det udaterede regnskab (Enemark: *Studier I* s. 40-45, specifikation II s. 57 pk 10 (nyt pk-nr. 5) hf XI).
21. Fremgår af en garantiliste udstedt i tilknytning til markedsregnskabet se Enemark: *Studier II* bilag 4 s. 202.
22. Plöner Zollrechnungen 1490-1518 findes i Landesarchiv Schleswig-Holstein Abt. 4 (specifikation se Enemark: *Studier II* s. 60, omtale I s. 70).
23. DF I s. 253. Nævnes kun en enkelt gang som borger 1526 (II s. 192).
24. DF I s. 251, 394. K. Gether (a.a. 1986/87 I s. 184) antager, at han skulle være født 1465, hvilket jeg mener er lidt for sent.
25. Garantilisten findes i: Ribe og Kolding Toldregnskaber 1501-03, 1508-10 (Reg. 108A pk 5, gammel pk 10, i Rigsarkivet i Kbh).
26. En ikke ualmindelig forveksling se: *Danmarks gamle Personnavne*. Udg. G. Knudsen & M. Kristensen I: *Fornavne Kbh 1936/38*, fotogr. optr. 1979/80 sp. 649, jfr. Enemark: *Studier II* bilag 24 s. 236.

27. DF I s. 248, jfr. s. 79. J.H. fortoldede 8 heste i Plön 1506. Hos K. Gether (a.a. 1986/87) er der lidt forvirring omkr. J.H. I registret s. 48 kaldes han broder til Markvard H., hvilket dog er en fejltagelse, der også fremgår af tavle VI i bd. I s. 314, hvor det ses, at J.H. og Frants H. var brødre og sønner af Markvard H.
28. DF I s. 75, 78, 253. Om F.H. se DF II registret s. 1084, Gether s. 184, 187, 313-14. F.H. havde en datter Taleke opkaldt efter hans moder. F.H. og J.H. må altså have været halvbrødre.
29. DF I s. 62. Gether mener, at »olde J.H.« skulle leve endnu i 1564, og antager, at »junge J.H.« var søn af Frants H., altså en brodersøn til »olde J.H.« (se s. 314, 422). Dette kan imidlertid ikke passe, da »olde J.H.« omtales som død august 1556, og »junge J.H.« i samme brev kaldes hans søn (DF II nr. 704 s. 674).
30. DF I s. 400, 254, 79.
31. Om P.N.s ægteskab se Enemark i SJy årb 1989 s. 76 og note 31, jfr. tillige K. Gether II s. 122: Leverkus' udsagn bekræftes af flere oplysninger i DF. – Om sønnen J.P. eller J.F. se DF I s. 62, 409f, II s. 194, 274, 320, K. Gether s. 425, 396.
32. Hans okseposter: 1498: 66 – 1501: 110 – 1508: 211 – 1510: 99 (m. Tile Petersen), 1511: 182.
33. Enemark i SJy årb 1989 s. 79, DF I s. 490f, 493f, Gether 1986/87 kort s. 22, jfr. s. 49.
34. Enemark: Studier I s. 53-56, II bilag 4, samme 1983 s. 33f.
35. Enemark i SJy årb 1989 s. 88, Gether 1986/87 s. 38, 47-50.
36. DF I s. 251, II s. 245ff, 311, 619.
37. Enemark i SJy årb 1989 s. 85, Gether 1986/87 kort s. 22.
38. Enemark i SJy årb 1989 s. 88.
39. DF I s. 80, 91, Sv. Ellehøj: Flensborgkøbmanden Tile Petersen (Festskr. til Astrid Friis på 70-årsdagen 1/8 1963 Kbh 1963 s. 85-98).
40. DF II s. 9, 11ff, 17, 22.
41. Om Flensborgs opland se Bjørn Poulsen 1988 s. 105f.
42. Om L.B. se Enemark i SJy årb 1989 s. 77f.
43. Enemark i SJy årb 1989 s. 88, DF I s. 95-98, 121, 405, 518, 645.
44. DF I s. 525.
45. Enemark i SJy årb 1989 s. 76, DF I s. 254.
46. Enemark i SJy årb 1989 s. 89, jfr. s. 76.
47. Ibid s. 74, 89.
48. DF II s. 17.
49. Enemark i SJy årb 1989 s. 79f, DF I s. 423.
50. Enemark i SJy årb 1989 s. 85, DF I s. 99, 524, 526, II s. 8.
51. Enemark i SJy årb 1989 s. 88, DF I s. 91, 254, Gether s. 183f, Enemark: Studier I s. 258f, 264f.
52. DF II s. 11, Andreas Lorck Schierning: Die Chronik der Familie Lorck (Schr. d. Gesellsch. f. Flensburger Stadtgesch. 7) Neumünster 1949 s. 44.
53. T.L. i Haderslev se: Danmarks middelalderlige Regnskaber I, 1: Hof- og Centralstyre. Udg. G. Galster 1953 (cit. DMR I,1) s. 407, 413. – Om Plönregnskaberne se note 22.
54. Hofh s. 178, 181, DF I s. 491, 493, 78, II s. 70, 136, 147, jfr. A. L. Schierning 1949 s. 41-45.
55. A. L. Schierning 1949 s. 41, 46, jfr. DF II nr. 855-58, 860. Det er højest sandsynligt, at netop mandens død fik Kirstine til at forfølge sit eget arvekrav i Klixbüll med Frederik I's og Christian III's støtte.
56. Schierning s. 45f. Det var ikke Anders Brodersen, men herredsfoged Anders Sønnicksen, der blev adlet, og hvis børn hed »von Andersen«, se f.eks. Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis (Fortegn. over Danmarks Breve fra Middelalderen) (cit. Rep) 2. rk. Udg. W. Christensen I Kbh 1928 nr. 1448 – Det var ikke Sønnicke Brodersen, men herredsfogedens broder Broder Sønnicksen (Anders Brodersens fader), der var Kirstines farfader, som har indstiftet vikarier i Klixbüll til fordel for hende se: DF II nr. 855-58, 860 s. 952-57.
57. Schierning s. 50-60, DF II s. 535, 546. Om de øvrige børn se Schierning: Balthasar (s. 47-49), Jasper (s. 49f), Andreas (s. 60f), Anna (s. 61-64).
58. L.J. Se DF I s. 254, C.F. se DF I s. 253, 400, 409, 528.
59. Enemark i SJy årb 1989 s. 85, 95.

60. Om disse personer se Enemark i SJy årb 1989 s. 87-89 med der anførte henvisn. Ebbe Jepsen horte også til rådmandskredsens (DF I s. 96, 702, 712, 724, II s. 4), ligesom de forannævnte. Navnerækken over småhandlende med okser kan i øvrigt øges med f.eks. Jeppe Petersen, Simon Jensen, Edde Brodersen, Ubi Hakensen (se SJy årb 1989 s. 87), der alle havde trukket sig ud af handelen i 1508.
61. Hofh s. 179, DF I s. 99, 433, 519, II s. 16, 24.
62. Om de skiftende navneformer se Enemark: Studier I s. 254, om P.H. se Bjørn Poulsen 1988 s. 137f, 259 note 96, samme i Skalk nr. 5 1986 s. 26-29, Enemark i SJy årb 1989 s. 89.
63. DF I s. 254, II s. 194-206, 217f, jfr. s. 947f.
64. DF II s. 17, jfr. s. 41-42.
65. DF I s. 252, II s. 42.
66. Schwetlik i ZSHG 85/86 s. 118f.
67. Schwetlik i ZSHG 88 s. 138 note 385. Om Schwetliks identifikationsmetode anvendt i omtalte tabel 9 se Enemark: Studier I s. 337ff, II s. 193ff.
68. DF I s. 245 (jfr. s. 239), 662, 665, 712, Rep 2. rk. nr. 6708.
69. DF I s. 399, 525.
70. Ribe regnskab 8,9 1519 (se note 14), Enemark: Studier II bilag 1 s. 199.
71. B. Poulsen 1988 bilag 1 s. 223.
72. DF II nr. 324 s. 149-151.
73. Enemark i HT 89 s. 354f.
74. Hanserecesse III (1477-1530) Bearb. v. D. Schäfer & Fr. Techen Leipzig 1881-1913 (cit. HR III) Bd. 5 nr. 261-66. Om hanseaternes ulyst til i 1517 at forny Nykøbingaftalen 1507 se R. Bergström: Studier i den stora krisen i Nordens historia 1517-1523. Uppsala 1943 s. 28-41.
75. HR III: 5 nr. 448, 450f, 455f, 470, 473, 482, jfr. indledn. s. VII.
76. Sveriges Traktater med främmande Magter III (1409-1520) utg. O. S. Rydberg Sthlm 1895 (cit. ST III) nr. 575, jfr. nr. 576, samt HR III: 5 nr. 473f (udkast til et forbund mellem Sverige og Lybæk af 31/8). Københavnsfreden se ST III nr. 574.
77. HR III: 5 nr. 477-79, neutralitetserklæringen 12/11 se HR III: 5 nr. 510. Hans's stadfæstelse 15/11 se Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ. Serie I Kbh 1843-70 nr. 5432. En vidisse af 21/11 findes i F. C. Jensen & D. H. Hegewisch: Privilegien der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft von den in der Privilegienlade befindlichen Originalien. Kiel 1797 s. 101-04.
78. HR III: 5 s. 579, jfr. reces nr. 483 og indledn. s. VII-VIII.
79. Enemark 1983 s. 28.
80. Enemark: Studier I s. 53-56, II bilag 4 s. 202. Den rådmænd i Flensborg Nis Perss, som Jacob Holste og Markvard Hesse i garantilistens 2. post står som garanter for, må være Jens Petersen, der netop figurerer på regnskabets plads med 116 okser. Om tidens forveksling mellem Nis og Jes/Jens eller endog mellem de latinske former Nicolaus og Johannes se Danmarks gamle Personnavne. Udg. G. Knudsen & M. Kristensen I: Fornavne Kbh 1936-48 sp. 1008.
81. Foruden de i skemaet opførte okser har Jens Petersen 4. april 1510 fortoldet 180 okser sammen med Markvard Nielsen, der må være den kendte Vardeborger, broder til borgmester Christian Nielsen i Varde.
82. DF I s. 78, 419, 652f, II s. 29, DMR I,1 s. 562. Om Nordstrandfamilien se f.eks. K. Gether s. 53.
83. DF I s. 89, 98, 396, 405, 409f, 430, 432, 521, 655, II s. 127, 134, 320, F. Falkenstjerne & A. Hude: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden. Kbh. 1895-99 s. 417.
84. DF I s. 399.
85. HR III:5 nr. 569, C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536 I Kbh. 1864 s. 517.
86. Dette og de følgende citater er ordrette, men ikke bogstavrette. Se Hofh s. 343f.
87. Eksportlicenserne findes i »Optegnelsesbog fra Christiern I's og Hans's Cancelli« (Danske Magazin 4. rk. II 1873 s. 286-297), omtalt af Enemark: Studier I s. 215f, samme 1983 s. 38ff. NB! Der er en fejlskrift i Danske Magazin s. 286: Niels Colbe skal være Niels Cotte (= Kotte), hvilket der også rigtigt står s. 295.

88. Danske Magazin 4. rk. II s. 287-89, 294f, 297.
89. *Ibid.* s. 286, 292.
90. Fremgår af de utrykte Ribe- og Koldingregnskaber (se note 14).
91. Tilføjet i toldposten. Om O.R. se DMR I, I registret s. 783.
92. I skibsfragt regnes 1 skippund = 20 lispund à 14 skålpund (F. Böttger & E. Waschinski: *Alte Schleswig-holsteinische Masse und Gewichte*. Neumünster 1952 s. 21, 28, 34f). Det lybske skålpund = 483,4 g, hvoraf følger, at 1 dromt = 4 lybske lispund = 27,066 kg i skibsfragt. I 1571 forordnes, at en lybsk dromt, der indførtes til Malmø, skulle veje 3½ danske lispund à 16 skålpund (*Corpus Constitutionum Daniae*. Forordninger, Reccesser o.a. kongelige breve Danmarks Lovgivning vedkommende. Udg. V. A. Secher I Kbh 1887 nr. 572 §1). Det danske skålpund = 0,496 g (Sv. Aakjær: *Mål og Vægt* (Nordisk Kultur XXX Sthlm, Kbh, Oslo 1936) s. 183, 261), hvilket giver en dromtvægt på 27,776 kg.
93. L. Schwetlik oplyser sine optællinger, som jeg i store træk kan tiltræde, i ZSHG 85-86 s. 82, 87. Tariffen for sække (4 skilling) var 12 gange tariffen for dromt (4 penning), for foder (8 sk 4 p) var 25 gange 1 dromt. Om humlehandel se Enemark i KLNLM VII sp. 58-62.
94. Humlepriserne var yderst følsomme. I Malmø var den normale detailpris i 1521 4 mk pr. dromt, men under krigen med Lybæk i 1522-23 steg dromtprisen til 7½ mk (E. Andersen: *Malmøghøbmanden Ditlev Enbeck og hans regnskabsbog* Kbh 1954 s. 126f).
95. Hofh s. 355.
96. DF II s. 70. 1 gylden = 4 ort eller = 1½ mk lyb = 2½ mk da (E. Andersen: *Enbeck* s. 133). Dette kursforhold gjaldt allerede i begyndelsen af århundredet, ikke først omkr. 1520, som man tidligere har ment (Enemark: *Studier I* s. 115-118 imod f.eks. KLNLM V sp. 608). I 1508 betalte hessiske opkøbere 5-5½ gl. pr. par i hertugdømmerne og 5 gl pr par på Fyn (H. V. Gregersen i *SJy årb* 1984 s. 11-12).
97. DF II nr. 265, 282, 284, 320.
98. Toldregnskaber fra Husum er bevaret fra 1496-97 og 1504-06, samt et udateret regnskab, der muligvis tør dateres til 1503 (Enemark: *Studier I* s. 71, især note 24). Regnskaberne findes i Hertug Frederiks Arkiv: Toldregnskaber 1490-1519 i Rigsarkivet i Kbh. Om kornhandel i Husumregnskaberne se Enemark i KLNLM IX sp. 150f, B. Poulsen 1988 s. 195-200, Enemark i *HT* 89 s. 339-42.
99. Enemark 1983 s. 29f, 39-42, samme i KLNLM XX sp. 679ff.
100. Ribe- og Koldingregnskaberne se note 14. Om Koldingregnskabet 1523-24 se Enemark: *Studier I* s. 57f, registrering II s. 58.
101. Assensregnskab findes udat. og uden stedsangivelse i Reg. 108A pk 12 (gl. pk-nr 24): Kolding og Ribe Toldregnskaber 1518-20, 1524. Specificering af pk.s indhold se Enemark: *Studier II* s. 58: A 1519/20, bestemmelse se *Studier I* s. 33-40.
102. Odenseregnskab 1518/19 se foreg. note: samme arkiv-pk: O 1518/19 bestemmelse se Enemark *Studier I* s. 57.
103. DF II nr. 647, 918 s 595, 1053, jfr. nr. 855, 858, 860, 598, A. L. Schierning 1949 s. 44f, 46ff.
104. DF II nr. 258, 262-64, 267, 270, 273, 280, jfr. HR III:6 s. 300-02, nr. 439.
105. HR III: 6 nr. 723 §10-11, 39, 44, nr. 725 §47.
106. HR III:6 nr. 723 §40, 46, nr. 725 §48 (V.V.), nr. 506 §13 (J.P.).
107. Sv. Ellehøj i *Festskr. til Astrid Friis* 1963 s. 91ff.
108. E.J. se DF I s. 253, 441, 525f.
109. K.R. se DF I s. 255, Gether s. 170ff, 342, Tavle A: A32 - R.H. se DF I s. 251, II s. 17.
110. H.P. se DF I nr. 221 s. 736-38. Om oprøret se B. Poulsen 1988 kap. 1 s. 19-33.
111. M.M. se DF I s. 252, 442, II s. 9.
112. B.H. se DF I s. 253, 79, 724, 523, rdm II s. 109, bgm I s. 68, II s. 337, 955, død s. 372.
113. Enemark i *SJy årb* 1989 s. 73.
114. *Ibid* s. 90f, 95.
115. Enemark 1983 s. 30, 35f, 38.
116. *Ibid* s. 31-35.

117. Hofh f.eks. s. 150, 168, 189, 196f, 205ff, 219, 256ff, 265, 282f, 295, 301, 315f, 328, 334, 340 er alle klædeposter opgjort med Ribeoksehndlere før 1510. Et større klædekøb foretog dronningen i 1520 hos oksehndleren Jep Christensen (lille Jep) i Ribe (s. 396f).
118. Poul Enemark: Den økonomiske baggrund for de første oldenborgske kongers udenrigspolitik (Jyske Samlinger Ny rk. IV 1957 s. 9-14), Mikael Venge: Anders Billes dagbog fra rejsen til Speyer 1544 (Tradition og kritik. Festskrift til Sv. Ellehøj 8/9 1984. Kbh. 1984 s. 149-161).
119. Enemark 1983 s. 40-42.
120. DF II nr. 384 s. 250.
121. L.H. se i øvrigt DF II nr. 406 (s. 282), 444 (s. 332), 861 (s. 958). J.S. var søn af hertug Frederiks rentemester Henrik Schulte (DF II nr. 577, 807), jfr. Gether I s. 386.
122. Gottorpregnskaberne 1545-1579 findes i Fællesarkivet: Reviderede Regnskaber 1546-1579 i Rigsarkivet i Kbh.